Контрольный экземпляр

Бакъдар, вошал, цхьоагIо!

Сердало

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКА ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ, КПСС НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКАНСКИ КОМИТЕТА ГАЗЕТ

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 12 ФЕВРАЛЬ, 1991 ШУ. ★ № 18 (7960). ★ Мах 8 кеп.

КПСС рескоме

КПСС рескома бюро ший аргIанарча заседане хьежар «Сталински репрессеша хIалакбаьраш дагалоаца Ди чакхдаккхарца ювзаеннача мероприятешка Нохч-ГIалгIай Республика партийни организацеша лоацаргдолча даькъах долча дешага.

Цига тIанийцача документа тIа белгалдоаккх. «1991 шера 11 январа тIанийца репрессеша хIалакбаьраш дагалацара Ди да, аьнна, дIахкайкадеш бола Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Соцам коммунисташа а ерригача республике бахача наха а шерра хьаллаьца хилар.

Сталина клика репрессивни политика харцъеш, къаьстта белгалдаьккхар, из адамленна духьала хинна хилар, вешта аьлча, бIарччача халкъашта репрессеш еча хана из чакхдоаккхаш хиннад езача ханашка, сийрда цIейш белгалдеча деношка. Ховш ма хиллара, Нохчийн ГIалгIайн мехках баьхаб 1944 шера 23 феврале — Советски Эскареи ТIема-Форда Флотеи дийнахьа. Из мишта даьд аьлча, варварски хьисапе берашта, къабеннача а цамогаш болча а наха топаш етташ уж боа а беш, боага а беш.

Сталински репрессей трагеде чулаьцаб республике бахача кхыча халкъий викалаш а. Дагалоацама денах гонахьа доацаш репрессеша хIалакбаьча нохчий, гIалгIай, эрсий, кхыча къамий викалий цIераш малхайоаха а царех кодам бу а ди хургда.

Парте рескома бюрос КПСС горкомаш, райкомаш, юххьанцара партийни организацеш, республикера берригa коммунисташ тIахьийхаб халкъа депутатий городской, районни, поселкай, юртий Советашца, общественни боламашца, дина объединенешца цхьана. Укх шера 23 феврале г. Грозне, кхыча городашка, юрташка къаман IаьдалагIа мехка таьзет оттадеча, сталински репрессеша кIалбитачарна сагIа доаккхача къахетама акцешка гIулакхаца дакъа лацара.

Из таьзет оттача дийнахьа телевиденега, радиога, тайп-тайпарча театрально - концертни организацешка, культурно - просветительни учрежденешка, культура Дворецашка а ЦIеношка а дIахайтад цу дийнахьа культурно - самукъадаккхара мероприятеш чакх ца яьхача бакъахьа долга. Культура ЦIеноехи Дворецехи, клубехи пайда эца мегаргба цу Дийнахьарча таьзета гIулакха.

Партийни комитетийи парторганизацейи секретараша халкъа депутатий Советий кулгалхошца цхьана, общественни организацейи боламийи новкъосталах ког гIортолга а еш, цу дийнахьа мероприятеш дика вIаштIехьаьяхьа а лакхача политически боараме а чакхйоахалга Iалашде деза, хIаьта цига дакъа лоацаш хила беза тайп-тайпарча къамий викалаш, хIана аьлча, сталински репрессеш хьокхаеннай дерригача халкъий викалех.

Республикански газетий, телевиденеи радиои редакцешта, идеологически активашта могадаьд республике бахача наха юкъе КПСС XXVIII съезда решенеш, СССР Лакхехьарча Совета а РСФСР Лакхехьарча Совета а репрессированни халкъашта реабилитаци яра хьакъехьара Декларацеш, репрессеш яьча коммунисташта реабилитаци ярах бола КПСС ЦК Соцам, цу деша хьакъехьара кхыйола паччахьалкхен а правоохранительни органий а акташ дIайовзийташ беш болх чIоагIбелга.

Цунца цхьана теркам тIабахийтаб репрессеш яьча халкъаша а къаьст-къаьстача наха а лайна бала хьалха а тувсаш республикера общественно - политически хьал толхаде, республикера къамашта юкъера гIулакхаш кхохкаде гIерташ бола экстремистски элементаш хоадамболлаш гучабаха безаш хилара. Нохч-ГIалгIай халкъа трагедех цхьанна тайпара политически спекуляци яйта йиш яц митингашка а кхыча мероприятешка а.

КПСС рескома бюрос заседане дийцар Советски Эскареи ТIема - Форда Флотеи 73 шу дизарга кийчо ярах дола дош. КПСС горкомаштеи райкомаштеи, министерствайи ведомствайи кулгалхой болча коммунисташтеи, горрайисполкомашта, ветерански организацешта хьалхашка декхар оттадаьд, эскара а халкъа а турпалерча гIулакхашта, цар цхьоагIо чIоагIъяра дешашта, бахача наха, къаьстта кагирхошта тIема - патриотически кхетам балара гIулакхашта пропаганда яра балхаш чIоагIде, аьнна.

Цу езача ханаца дувзаденна чIоагIъьча мероприятешка белгалдаь да предприятешка, колхозашка, совхозашка, тIема доакъошка, дешара заведенешка эскаре гIулакх деш бараш, ветеранаш, эскарера цIабаьхка бIухой бахача нахана а кагирхошца а вIашагIбетталулга. Городашка а юрташка а бахача цхьаццаболча наха гаргга ядача тIема доакъошкара викалаш духхьала дезала юкъе вIашагIбетталулга могадеш яь инициатива хьаллаьцай. Партийни организацешта, халкъа депутатий Советашта, боахамий кулгалхошта могадаьд тIема ветераний, эскаре гIулакх деш болчар дезалашта, кхаба саг воацаш бисача дезалашта продукташца, доагорца, хьайбашта эшача доакъарца, фусамашта ремонт ярца, кхы дIахо эшшаш дола гIо-новкъостал делга.

Госкомспорта, ший лоIамерча спортивни обществай, ДОСААФ комитета, Нохч-ГIалгIайчен военни комиссариата енна эскаре баха безача кагирхой, эскаре гIулакх деш болча спортсменаша дакъа а лоацаш, спортивни яхьаш вIаштIехьяхара хьакъехьара предложенеш могаяьй.

Цу юкъа республикански газеташа, телевидене, радиос «гергача истолашта» гонахьа вIашагIбетталулга, цIихеза болча къахьегамхоша, общественно - политически организацей викалаш, дина хьалхле лелараш, Грозненски гарнизона бIухой дакъа лоацаш а болаш материалий сереш вIаштIехьйоахаргйолаш.

Цу мероприятешца белгалдаь да ЧИР Лакхехьарча Совета Председатель, КПСС рескома хьалхара секретарь Д. Г. Завгаев эскаре гIулакх деш болчарцеи герзашцарча низий викалашцеи вIашагIкхеталга. Из деза ди хьатIастталехьа хьалха торжественни собранеш а кхыйола мероприятеш а чакхйоахалга.

КПСС рескома бюрос массовой информаце средствашта тIадиллад Советски Эскареи ТIема - Форда Флотеи шу дизарца ювзаенна мероприятеш шерра наха дIайовзийталга.

Бюрос дийцар «Советски Социалистически Республикай Союз дIахо а хилийтара хьакъехьа СССР референдума кийчо ярцеи из чакхъяккхарцеи дувзаденна республика партийни организацей бе безача балха хьакъехьара» дош а. Белгалдаьккхад, цхьатарра бокъо йолча республикай кердаяьккха федераце хьисапе СССР бIарчча йолаш юта а юташ, моллагIча къамах из вале а хIара сага бокъои паргIатои хургйола цхьаттарра бокъо йолча суверенни республикай кердаьккха федераци йолаш СССР юта а юташ 1991 шера 17 марта хургйолча референдуме шийн позици уйла-нигат хьагойта декхарийла ба гражданаш, аьнна.

Референдума еш йола кийчо чоалханеча экономикера социальнии политическии сферашкара, къамашта юкъерча гIулакхий кризисни процессаш айеннача хьале чакхйоалаш я. Цу хIанз эттача хьале шерра даьржад тайп-тайпарча сепаратистски, националистически, социализмана духьаларча низаша ССР Союзах паччахьалкхений конгломерат хьаяра а, хIаьта иштта социалистически хержачоа керасти дара а Советски паччахьалкхеннен КПСС-аи критика яра а тIехьа пропаганда еш леладеш дола балхаш. Цу тайпара леладеча гIулакхашта хьалда духьале хила декхарийла я республика партийни организацей, коммунистий оагIонгахьара. Партийни организацеш декхарийла я дерригача халкъа референдум чакхйоаккхаш вIаштIехьйоаккхаши чакхйоаккхаши СССР Конституции советски законодательствои ларде а лувцаш шоай болх эффективнегIа чакхбаккхара наькъаш лаха.

КПСС горкомаши райкомаши шоаш беча кхетам балара балхаца хIара саг дIакхетаве а духтIаваккха а веза СССР бIарчча хиларо вай вахара хьашташ кхоачашдара аьттув болаш хилар бакъ долгах а, иштта Союз дIа-хьа йохар вайна гIойле йоацаш дикка харцахьа хургхиларах а. Цхьаккха а тайпа хилийта йиш яц цхьаццабола гражданаш референдумацара гIулакхаш бе-башха ца хеташ хулга. Къаьстта терко тIаяхийта еза, кердаяьккхача Союзе республикаш шоай лоIаме хилара маIан бокъонца хургхилара а паччахьалкхен цаI хилар — из массе оагIорахьара дегIаахарен дунен халкъашта юкъера вай мехка сий лакха латтаргхиларен тешам хилара деша а. Цу балха тIа партийни организацеша ког гIортолга е еза интеллигенцех, кагирхоех, парте, тIема, къахьегама ветеранех.

Партийни комитеташ, республикански министерствайи ведомствайи, промышленни, аграрно-промышленни, гIишлоний комплексай коммунисташ - кулгалхой декхарийла ба шо-шоай подведомственни коллективашка, отраслеша эффективно болх бара, боахамий бувзамаш чIоагIдара, хIара советски дезала вахара хьал-тарон боарам айбеш дола договорни декхараш кхоачашдара эггара а лоархIамегIа хьал хьакхоллаш йолча Союза идейни пропаганда яра хьинаре болх бергболаш коммунисташ оарцагIбаха.

Коммунисташ - депутаташа, республика паччахьалкхен Iаьдала органашка, моттигерча Советий исполкомашка балхаш деш бола КПСС членаша, правоохранительни органаша ССР Союз бIарчча хилара хьакъехьара ший уйла хIара сага хьаала таро луш дола хьалаш хьакхоллалга Iалашде деза, хIаьта наха референдуме дакъа лацара, царна низагIа кхыдар хьалхадаккха гIерташ духьале елга хьайда дIададаккха деза.

Референдума кийчо еча хана партийни организацеша хьинаре цхьана балхаш де деза ССР Союз бIарчча йолаш йисара тIехьа мел долча дерригача патриотически, бокъонца демократически долча общественно - политически низашца, боламашца, организацешца.

Парте районнии городской комитеташта хьалхашка декхар оттадаьд, хIанз долаш долча законодательствага хьежжа, референдум вIаштIехьйоаккхача комиссеш хьаеча дакъа лаца а, цу комиссешка дакъа лацара гIулакх дика довзаш бола коммунисташ хьожабе а, аьнна.

Массовой информаце средствашта тIадиллад цу референдума бокъонца дола маIан а исторически лоархIам а наха дIабовзийталга.

Партийни комитеташа къоаной а, динон тайпашен лоархIаш бола а, цIихеза бола а нах юкъеозаш доллача хIамах баха нах кхотабара болх беш йола мобильни (дIа-хьа лела) тоабаш вIашагIйоххa еза.

Бюрос чIоагIъьй Нохч-ГIалгIай Республике референдум кийчъяра а чакхъяккхара а кхоачашъе езача организационно - политически мероприятей план.

Иштта хьежаб «Итум-Калински районни партийни организаци хьаяра» дешага а. 1990 шера 29 октябрерча РСФСР Лакхехьарча Совета Указага хьежжа, хьалхагIа дIаьккха хинна Нохч-ГIалгIай Республика Итум-Калински район юхаметтаоттаяьй. Цунца дувзаденна КПСС рескомо тIанийцаб Итум - Калински районни партийни организаци хьаярах бола соцам. Организационни дешаш чакхдахара вIашагIъеллай КПСС рескома лаьрхIа комисси.

Бюро дийцар кхыдола дешаш а.

Партийни организацеш организационно-политически чIоагIъярах бола

КПСС ЦК-аи ЦКК-аи 1991 шера 31 январе цхьана яьча Пленума соцам

Цхьана яьча КПСС ЦК-аи ЦКК-аи Пленумо белгалдоаккх, хIанз эттача хьале парти чIоагIъяра, партийни организацей хьинар сомадаккхара парте XXVIII съезда решенеш, КПСС Устав, керда нормативно - методически документаш ларде а лувцаш, организационно - политически даькъе балхаш динза даргдоацаш хилар. Иштача хьисапе болх беш хуле цо сиха чIоагIбергба шийх бола къахьегамхой тешам, эффективнегIа хургба цун лоархIам мехкара политическии социально - экономическии хьалаш лертIадоаладеча, цхьатарра бокъо йолча суверенни республикай кердаяьккхача Федераце хьисапе СССР йолчча кепара ютача.

1. Коммунисташта хьалхадоаккхалда гаргтарча шин бетта шоай собранешка КПСС XXVIII съезда, КПСС ЦК Пленумий решенеш кхоачашъяра балхий леламах дувца. Къоастаде деза парте мугIарашкара хьалаш, коммунисташ дIа-хьа нийсбара, парте чурча вахара демократизаци яра даькъе уставо дIадехараш кхоачашдара хьакъехьара дешаш.

Теркама юкъ-моттиге оттаде деза, болхлой, ахархой, интеллигенци, кагирхой болаш, партена керда низаш юкъедоаладара, Социалистически хержачоа хьинаре тIехьа бола, шоай хьаштел общества хьашташ лакхагIа лоаттадергдола, халкъа долча берката духьа дизза маIан а долаш болх бе кийча бола нах парте хьехаш долча кхайкарала хьакъехьара предложени хьаллаца еза. КПСС мугIарашка хьаэцар карахьеккхаи талмасттен леладе йиш йолаш хIама дац.

Хаьдда дIадаккха деза КПСС-ера нах дIабувлалга бе-башха ца хеташ, тесса дуталга. Партера дIавоалача хIаране уйла партийни коллективе ювцалга Iалашде деза. Эттача хьало тувлабаьбале а партена духьаларча къовсаме шоаш бIех ца баьча новкъосташта парте чуводa нийI йийлла хила еза. Цунца цхьан ханна мукъдовла деза ше КПСС член хилар доастама хетачох, организационно а идейно а цунна духьале ечох, партийни декхараш кхоачашде мекъал ечох. ЦIенхаштта гIулакхаш де деза членски партийни взносаш дIателачара дисциплина чIоагIъяра а.

2. Юххьанцарча партийни организацей ший чурча вахара дешаш ше къестадара йола бокъо лоархIа а лоархIаш, ЦК-аи ЦКК-аи цхьана яьча Пленумо хила йиш йоацаш лерхI, царех дукккхачар, хIанз партена хала ха тIаэттача хана, шоай болх мелбалийта, ше политически организаци хилара куц доадаь, КПСС Уставо дIадехаш дола шоай декхараш кхоачашдеш ца хилар.

Юххьанцара парторганизацеш чIоагIъелга парте хьалхарча аргIанна де дезача гIулакхех да. Цу организацешта массе а оагIорахьара новкъостал хила деза КПСС ЦК, ЦКК членийи, партийни комитетийи оагIонгахьара, къаьстта теркам тIабахийта беза шоаш цхьа лостам а болаш партена духьала леладаьча Iоткъама кIал а нийсъенна йохкача дIакхаьча хинначарна. Парте райкомашеи горкомашеи, эшаш моттиг нийслой, цхьаццайолча парторганизацешта реорганизаци е а мегаргья. Хаьдда духьале е еза деполитизацеи департизацеи идеяшта, моллагIчунгара уж йоагIе а. ЛоархIаме да юххьанцарча парторганизацеша нахага дукха уйла яйтача проблемай, производство тоаеча, экономика лертIайоаккхача, къахьегамхой социальни лорабеча, коллективе кадраш дIа-хьа нийсъяра шоай предложенеш хьаллоацача, бехктокхам лакхбеча шоай хаьдда йола хьинаре позици хилар. Уж декхарийла я советскии боахамеи оргнаша, администраце тIанийеш йолча решенеех шоай уйла майрра дIайовзийта, нагахьа санна уж советски законаш телхадеш хуле хоадамболлаш шоай уйла хила а. Партийни организацешка чIоагIде деза партийни новкъосташха, вIаши хьажаро, вIаши гIо-новкъостал дара, нагахьа цун уйла-нигати общественни гIулакхаши бахьан долаш коммуниста тIакхувш, Iоттараш еш моттиг нийслой, цун га доаккхаргдола хьалаш хьакхолла деза.

КПСС ЦК секретариато а ЦКК Президиумо а ший ханнахьа теркалъе еза коммунисташта низаш деш моттиг нийсъелча, ший ерригача политическии правовии таронех пайда а эцаш, де дезар чакхдаккха деза.

Юххьанцарча парторганизацей гIулакхаш кердадахара юххьанцарча партийни организацей секретарий зональни совещанеш яра дешах йола КПСС ЦК инициатива хьаллаца еза. Динза даргдоацаш лархIа деза цар итогашка хьежжа, дуккха партеш йолча а экономике дукха хьисапаш долча а хьалера парте юкъара практически рекомендацеш кийчъелга.

3. Партийни организацеш чIоагIъеча эггара чIоагIагIа а хаьдда а гIо хила деза парте райкомашкарен горкомашкарен. Цар сихагIа чакхъяха еза реорганизацеш еш йола ханаш, хьинарегIа хьаллоаттае еза моттигерча партийни балха бух ше хилара уйла. Партийни организацеш бахача наха гаргагIорта еза, цIенхаштта чакхдаккха деза нах бахача моттигашкара, быта сферера, харжархошта юкъера партийно-политически балха перестройка елга. Тоае а чIоагIъе а еза юххьанцарча территориальни партийни организацей структура, царца балха юкъеоза беза бахача нахаца болх бара ка йоалаш а царна эшараши хьашташи дика довзаш а бола коммунисташ. Уж партийни организацеш декхарийла я референдумаш, хоржамаш, кхыйола компанеш чакхйоахача хана шоай дакъа дIахьош, хьинар гойташ хила.

Партийни комитетий балхацара общественни хьисапа хьинар айде штатно-общественни структураш хьаяра практика юхаметтаоттаяра, общественни хьисапе консультанташ, лектораш, советникаш балха юкъебоалабе беза. Юххьанцарча партийни организацей секретарий Советий, партийни клубий, шеший хьаштий лоIамга хьежжа коммунистий объединеней болх дегIабоалабе а хьаллаца а беза, цар предложенеш уйла а теркам а тIабахийта яшха еза, цу юкъе корта болаш мелдолчох пайда эца беза. Цунца цхьан ханна, хаьдда юхатоха деза пайдана доацача дешай, фухха даь а парти IотоIаяра хьакъехьарча дешашта тIагIолла дискуссеш е гIертара хоадамболлаш духьале е еза.

4. Коммунистий политически дешар тоадара мел эшар де деза, из КПСС XXVIII съезда, КПСС ЦК Пленумий материалаш, парте политика дешаш кIоаргга Iомаделга вIашагI а теха. Хилийта йиш йоацачарех лархIа деза партийни документаш коммунисташка дIа ца кхоачийталга, массовой информаце средствашка цу хьакъехьа Iинмад ца йоалийташ хилар.

Сихъе еза общественно-политически центраш хьахилара процессе парте Iилман а дешара а централла реформа елга, политическии экономическии проблемаш яшха, рынкага далара, халкъа депутатий Советашка балхаш де шеррача боараме кадраши активи Iомаелга вIаштIехьдаккха деза. КПСС ЦК-аи партийни организацештеи юкъерча духхьаларча бувзама система эргаяьккха, укхаза хеталуш дар да, юкъара рекомендацеши установкаши кийчъелгеи уж коммунисташка дIакхоачийталгеи тIехьадусаш хилар. Цу гIулакха пайда эца мегаргба тайп-тайпарча къамаьлех, КПСС ЦК пресс-центра тароне, КПСС ЦК эггара а ирагIдолча дешай хьакъехьара письмош юххьанцарча партийни организацешка, берригача коммунисташка дIахьежадара практика юхадийнъе еза.

КПСС ЦК-аи, ЦКК-аи, партийни комитеташ моллагIа а парти IотоIаеш, цунах доацар дувцаш, цун политика юхмаччахьйоаккхаш моттиг нийсъелча, цу сахьате цунна жоп дала декхарийла я. КПСС ЦК Политбюрос а Секретариата а партена духьаларча, антикоммунистически леламашта духьаларча къовсама формаши методаши шерье еза, массовой информаце средствах хьинарегIа ханна партийни организацех пайда а эцаш. Цунца цхьан ханна партийни организацеех тешам бенна а ший балхах новкъостащха гIо деш а хила еза КПСС ЦК а ЦККа, иштта ЦК Политбюрои Секретариати, КПСС ЦКК Президиуми.

Пленума бахьанахьа хет КПСС Программа проект кийчъяра болх хьинарегIа бича.

5. Парте тIахьожама органаша шоай болх хьинарегIа бе беза партийни дисциплина чIоагIъярен, решенеш кхоачашъяра тIехьа тIахьожам лоаттабарен дешашка гIолла. Теркам бе беза партийни аппарата балха боарам лакхбара тIехь-тIехьа, гучаювлача массе а тайпа субъективизмаца, бюрократеца, партийни болча наха хийрадовларца къовсам лоаттабе беза. ТIахьожамца чIоагIде деза партийни доалахьен хьурмат делга, никъ бехка беза моллагIча финансови гIулакхаш телхадерашца.

6. КПСС ЦК Секретариата тIадилла деза КПСС нормативни база коммунисташта шерра дIайовзийталга, лоацчача хана кепатеха араяха еза КПСС ЦК-си ЦКК-си цхьана яьча Пленумо тIанийца инструкцеши рекомендацеши, партийнничарна юкъе уж дIайовзийталга вIаштIехьдаккха деза. Бакъахьа лархIа доагIа брошюрай серегIа йоккха тираж йолаш КПСС Уставаи КПСС Нормативно - методически документашта а хетаяь кепа а теха популярни брошюрай сери арахецалга.

Хьалхара моттиг карарьялийтац

Вай республикерча мехкдаьттен гази йоахача управленешта юкъе яьржача яхье хадданза хьалхалатташ хьайоагIарех цаI я «Старогрознефть» НГДУ мехкдаьттахой коллектив. Хьинаре къа а хьегаш, бIубенна дIадоладаьд цар ер керда шу а. Мехкдаьтта даккхара январь бетта план 102,9 процент кхоачаш а яь, планал тIех цо даьккхад 1400 тонн «Iаьржа дошув». ХIаьта газ яккхара паччахьалкхен план 107,4 процент кхоачашъяьй мехкдаьттахоша. Заданел совгIа цар яьккхай цхьа миллиони 385 эзари кубически метр газ. Шоай потребителашта бийдал лоаттаяра дола договорни декхараш дизза кхоачашдаьд цар. Къахьегама овсарле январь бетта планагIа лаьрхIачул дикка лакхъяьй.

Массаза санна «Старогрознефть» НГДУ мехкдаьттеи гази йоахача цехашта юкъе яьржача яхье хьалхалатташ я Бабуков Борис Владимирович керте латтача цхьоалагIча цеха коллектив. Январь бетта заданел тIех цо даькхад цхьа эзар тонн мехкдаьттеи пхи бIаь эзар кубически метр гази.

Б. ДОТМАРЗИЕВ.

Нохч-ГIалгIай Республика антимонопольни политика а керда экономически структураш хьаллацара а йола Паччахьалкхен комитет хьаярах дола Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиума Указ чIоагIдарах бола

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета

СОЦАМ

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совето соцам бу:

ЧIоагIдолда Нохч-ГIалгIай Республика антимонопольни политикаи керда экономически структураш хьаллацараи йола Паччахьалкхен комитет хьаярах дола Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиума 1991 шера 5 февралера Указ.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета председатель Д. Г. ЗАВГАЕВ.

г. Грозный,
1991 шера 6 феврале.

Нохч-ГIалгIай Республика антимонопольни политикана а керда экономически структураш хьаллацара а йолча Паччахьалкхен комитета председателалла нов. Х. Х. Дениев хьожаварах дола Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиума Указ чIоагIдарах бола

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКА ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА СОЦАМ

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совето соцам бу:

Нохч-ГIалгIай Республика антимонопольни политикана а керда экономически структураш хьаллацара йолча Паччахьалкхен комитета председателалла нов. Х. Х. Дениев хьожаварах дола Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиума 1991 шера 5 февралера Указ чIоагIдолда.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета председатель Д. Г. ЗАВГАЕВ.

г. Грозный,
1991 шера 6 феврале.

Дениев Хасмагомед Хамбиевич ваьв 1947 шера, нохчо, КПСС член. КПСС ЦК-ра Лакхера партийни школеи Нохч - ГIалгIай госуниверситета экономически факультети заочно дийша чакхъяьккхай. Къахьегама никъ дIаболабаьб болхло волаш. Советски Эскаре гIулакх даь ваьнначул тIехьагIа 1969 шера комсомольски балха тIа хьожаву. ВЛКСМ Сунженски райкома инструктор, отдела заведующи, ВЛКСМ Нохч - ГIалгIай обкома инструктор, комсомола Грозненски райкома хьалхара секретарь волаш балхаш ду. 1976 шера денз партийни балха тIа ва: КПСС Грозненски райкома отдела заведующи, КПСС Нохч-ГIалгIай обкома инструктор, КПСС Грозненски райкома шоллагIа секретарь. 1985 шера денз юха а КПСС обкоме сектора заведующи, отдела заведующе заместитель, 1989 шера денз 1991 шерага кхаччалца КПСС Нохч - ГIалгIай рескома хьалхарча секретара гIонча волаш балхаш даьд. 1991 шера феврале Нохч-ГIалгIай Республика антимонопольни политикана а керда экономически структураш хьаллацара а йолча Паччахьалкхен комитета председателалла хьожаваьв.

Ше дIа мел хьожаваьча участкашка Х. Х. Дениев гIулакх довзаш, эздел долаш, ший декхар цIена кхоачашдеш болхло хиннав. Цунах йоаллаш йола оамал я инициативни, шийна тIадиллача гIулакхах бола бехктокхам кхетабеш, нахаца дIайийна а цар бала бовзаш а хилар.

БАРТ БОЛЧА—БЕРКАТ

Толаме чакхдаьккхар дIадаха шу Наурски районз «Северный» совхоза хьайбаш леладераша. Паччахьалкхенна шура дIаялара план 5-ча октябре кхоачашйир. Лийрхlар 2830 килограмм йолаш, хIара кхоабача Iаттагара яьккхар 3396 килограмм шура.

Цхьабакъда, цунах кхоачам бе дага бац хьайбаш леладераш. Соахка октябрь бетта доахан арендагIа леладе хьанийцар цар. Ер шу долалуш коллектива совет хилар. Цига соцам бир, гIожачен мошачен доакъара кхом бе, дукхагIа пайда лургболча тайпара хьаьн а деш из доаханна дIатела, къахьегама овсарле итт процент лакхъе, шура яккхарга дIадодар планал пхи процент лохде.

ЛаьрхIар кхоачашдара цIенхаштта къахьегаш ба уж хIанз. ХIаьта доккхий толамаш а доах. Масала, хIанз дийнахьен буси хIара кхоабача Iаттагара йоаккха шура, соахка укх хана хинначул 0,4 килограмм дукхагIа я. Селла доккха хIама дац из-м, аьнна, хеталургда. Ферме лелабеш 310 етт хилча? Цу 400 граммах дийнахьа 124 килограмм хул, хIаьта бетта — 3,72 тонн, шера — 44 тонн совгIа.

Хьайбаш леладераш гIадбугаш кхы а цхьа хIама да. Паччахьалкхенна хIанз дIа мел лу шура цхьоалагIча сортах я.

Наьха балхацара безам совбаккхара а теркам тIабохийт Алиев Хьажас. Совхоза кулгалхошца цо дийца а дийца, хIара Iатта доал дарах дояркаштеи скотникаштеи Iай хIара бетта 3 соми 85 кепиги, аьхкий 2 соми 40 кепиги дала оттадаьд.

ХIара итт ди даьлча доаханна унахцIенонга хьож ветеринарни лораш. Туберкулезах е бруцеллезах цамогаш хинна етт гучабаьлча, из цу сахьате дIабоаккх Iула юкъера. Цунна юхе лаьттача доаханна маьхий тох.

ХIанз боахаме яьржача яхье хьалха ба дояркаш: Закаева Лейла, Акбердиева Насыхьат, Гагуева Хеди. Соахка хIара кхоабача Iаттагара йиъ эзар килограмм совгIа шура яьккхар цар. Укх Iан деношка а дийнахьен буси хIара Iаттагара 9—10 килограмм шура йоаккх цар. Царел дукха тIехьабусаш бац къона дояркаш Даждаева Эльбика, Халилова Хьава, кхыбараш.

Шоай ферма вахарах дувцаш Алиев Хьажас аьлар:

— Балха ди сецца долалу хьайбаш леладерий. Эггара хьалха доаханна доакъар дулл, тIаккха уж латта моттигаш цIен а йийя детта доладу. Шиш болаш кхоачашъю балха ден график. Хьайбаш ший ханнахьеи рационагIеи кхабара къаьстта йоакхо ю.

Наха шоайла новкъостал дар, вахара закон а хинна дIаэттад цу ферма коллективе. Балха говзал караерзаяра къонабарашта, доккха новкъостал ду лакхе бийцача опыт йолча дояркаша. Дукха ха яц, масала, дояркаш Медрашева Малижеи Мавлюдова Зулпаи ферме балха баьхка. ХIаьта а толаме кхоачашйир цар шинне а шура яккхара соахкара планаш. Хьаьнала къахьегаш хьабоагIа укх шера а.

Ферма коллектива хьокхамаш дукхагIча даькъе тийша да скотникий балхах а. Царна юкъе къаьстта а белгалбаха боагIа Мутиев Сайд-Хьасан, Байдарбаев Набиюла, Закашев Iаьла.

Геттара дика кхоачашду ший декхараш Iаьсий леладеча Закаева Айзана а. Цо хIанз доал деш 71 Iасилг да. ХIанз дийнахьен буси хIаранена 550—600 грамм дулх тIакхетийт цо, норма 400 грамм йолаш.

Дика лард еллай хьайбаш Iангара дахара а. Кизга бIалг боацаш цхьа кор дац хьайбаш чулаттача помещенешка. Iаьсий долча кораштa кхы тIа полиэтиленови пленка техай. Айхха тIакъовлалуш я ерригa наIараш. Уж балхаш ферма скотникаша, дояркаша шоаш даьд.

ХIара хьайбана 21,9 доакъара единица кхоачаш да соахка Iалащдаь доакъар. Из дерригa ферма коа дIаоттадаь а латт. Цунна кхом бе гIерташ, соахка ноябрь бутт юкъекхаччалца ялата хьажкIаш чуйнйцача кхашка, даьгIенашка доажадир доахан. Цудухьа хIанз дисар, июнь бутт болабаллалца хьайбаш кхабара кхоачам хиллал да.

— Иштта цхьа барт болаш, продукци алсамъяккхара таронаш лехаш къахьега декхарийла ду тхо арендни подрядо, — йоах Хьажас.— Цу гIулакхаша толамаш а доахийт.

Бакълув Алиев. Наха юкъе оалаш ма хиллара: «Барт болча беркат а соц».

Цу фермерча цхьан сагах дувца безам ба са. Из ва хьалха механизаторалла болх баь, хIаьта хIанз дулха хьайбаш кхоабаш вола Ленина ордеи лелаю Билалов Бауддин. 58 сиргIа я цо хIанз доал деш. Царех хIаранена килограммага кхоачаш дулх тIа ца кхетийташ ди дIадахийтац цо, план 580 грамм йолаш. Совхоза администрацеца баьча бартах, хIара сиргIа 400 килограмм хургйолаш октябрь бетта дулха дIаяла езаш ва. Цхьабакъда, цо шийна хьалхашка декхар оттадаьд, хIара сиргIа 500 килограмм озаш хургйолаш йорстае. Дагалаьцар чакхдаккхара ма эшша доакъар да цунга. ДIахо эшар — лерттIа доал. ХIаьта цо из дика дергхиларах шеко яц. Цунна тешал ду Баудде хIанзарча балха хьокхамаша.

М. ХАМАТХАНОВ.

ЙисазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай Республика Лаккхехьарча Совета аргIан йоаца пхелагIа сесси

1990 ШЕРА РЕСПУБЛИКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИ ДЕГIАЯР А 1991 ШЕРАРА ПРОГНОЗ А

Республика Министрий Совета Председатела С. М. Бекова даъ къамаъл

ЛоархIаш дола новкъостий халкъа депутаташ!

Нохч-ГIалгIай Республика суверенитетах йола Декларации тIайнцачул тIехьагIа, лакхбеннаб цун исполнительни органа — Министрий Совета бехктокхам. Республика баха нах чIоаггIа теркам тIабахийта хьожаш ба Лаккхехьарча Совета, республика правительства балхага, хIаьта шоай вахар хоалуш тоадергхиларга сатувсаш а ба.

Кердача правительства шийн болх дIаболабаъ итт бутт баьйнаб. Из ха белгала я вай республике а берригача мехка а наьха политически хьинар айдаларца. Цхьаццайолча даькъе хоалуш къахьегама дисциплина лохъяларца, шоайла вIаши тарлуш доаца массехк керда законаш арадаларца, хIаьта цу гIулакхаша исполнительни органий болх халача хьалашка буг.

Эттача цу хьалашка, шийн программа кхоачашъеча даькъе республика правительствас берригa шийн низ тIаберзабаьбар эггара хьалха экономикера хьал бокъалгахьа даккхара, финансай гIулакх тоадара, боахамий эттa бувзамаш мел ца далийтара, производство лох ца ялийтара. Керттера лостамаш тIадерзадаь дар экономике социальни переориентаци яра, из наьха хьашташкахьа ерзаяра, рыночни отношенешка довла кийчо яра.

Мехка дIахьош йола экономически реформа, рынкага довлалга правительства теркама юкъмоттиге лаьттай. Из берригa болх чоалхане хилар дувзаденна дар диззача шера из кхоачашбара никъ хувца эшаш хиларца. ХIаьта юххера а е союзни а, е федеративни а (РСФСР) даькъе программа тIайнца хилнзар. Эшача законий пакеташца кхыча нормативни акташца чIоагIдаь дацар реформа чакхйоаккхалга.

Экономически реформен хIаьта Нохч-ГIалгIай Республика суверенитетах йола Декларации тIайнцачул тIехьагIа хоалуш шерлу цун экономически шийн лоIаме хилар, шийн болх правительства дIаболабаьб экономикера хьал кIоаргга анализ а еш тахкарца. Хьадеш долчуни пайда эцаш долчуни къаман доходах хьаIоадаьри дIадохийташ дарн лоархIаш расчеташ йир юххьанца, финансови ресурсай сводни баланс йир. республика промышленни предприятешен снабженческо-сбытови организацешен хьачукхухьачен дIакхухьийтачен продукцена. Зе деш йолчен, финансови хьал хала долчен предприятешка инвентаризаци яьй. Республика кредитни ресурсай анализ яьй.

«Предприятештеи, объединенештеи, организацештеи налогаш оттаярах» долча СССР Законага хьежжа эшаш дола гIулакхаш РСФСР-ца вIаштIехьдаьхад тIабоагIача пайдана мел налог оттае еза, оборотахи акцизни сборан мел налог яла езеи Нохч-ГIалгIай Республика, цун территоре тIарча моттигерча Советий бюджете мел хьожае езеи, суверенитет юкъейоалаярца республика хьахинна бокъо я из.

Цу кIийлен тIа кийчдаь законаш укх сессе хьажа, аьнна хьачуденнад.

Налогови законодательство телхадергдоацаш, бюджете доагтIаш дола ахча хьачу тергдолаш тIахьожам лоаттабара вIашагIъеллай налогови инспекци.

Банковски система даькъе реформа дIахьош я. Отраслеви спецбанкаш дIа а яьха царна метта вIашагIъехкай коммерчески яраш. ДагадоххарагIа аьлча. 7 коммерчески, 2 кооперативни банк вIашагIъеллай, 22 филиал а хьаьй. Кредитпромбанке предприятейи организацейи валютни счеташ хьаелла бокъо еннай, цу гIулакха эша балха операцеш чакхйоахаш я. Республика банкаша дIадихьад мах бола каьхаташи сертификатораши йохкалга.

Маьхаш оттадара реформа дIайолаьй. Соахка чуийцача хьувкъама договорни маьхаш оттадаьд. Уж оттадаьд сома, баьцадаараштa, коартола, комсашта, консерваштa. 1990 шера сентябре денз дулхаи, хIаьта 1991 шера январь бетта денз шурен шекара свеклаи, кхыча продуктайи дIачуэцара маьхаш лакхдаьд. Цу тайпарча продукташта дола розничи маьхаш дуккхача хана денз хувцам боацаш хилар теркаме а эцаш, торговеи заготовительни организацешта хинна зе меттаоттадара дIачуэцара маьхаш лакхде лаьрхIар.

Рынкага довлара лерхIаш да централизованни чIоагIдаь маьхаш цIаьхха ца а доахаш шийн лоIаме маьхаш увттадарга даха. Министрий Совето бокъо еннай укх шера январь бетта денз бытовой хьашташ кхоачашдечен чIоаггIа хоатташ долча товараштеи шийн лоIаме маьхаш оттаде. Бытовой гIулакхаш дара оттадаь маьхаш рентабельностага хьежжа хургда.

Оттабаьча маьхий боарам социальни лоархIам лакха болча гIулакхашта лаьрхIа ба. ЛерхIаш да цхьацца долча керттерча кхачан товарашта, социальни лоархIам лакха болча халкъа эшача товарашта розничи маьхаш шоаш долча тайпара дуталга.

Республике дIадоладаьд цхьайола предприятеш пачхьалкхен доалехьара дIайоахалгеи приватизаци елгеи. Хьа а яь регистраци яьй 4 акционерни общества, хоадам бола бехктонхам болча цхьаи общества. Арендага яьннай 19 предприяти. Эггара хьалхарча даькъе. наха гIулакхаш дара йола предприятеши торговлей общественни кхачан яраши пачхьалкхен доалехьара хьаяргъяраш хилар теркал а деш, цу коллективай хьашташ кхоачаш а деш хьаде лаьрхIад уж гIулакхаш. ДукхагIа йола къахьегама коллективаш предприятеш арендагIа дIаэца раьза хилар, дуккхачар тIехьа тIайоагIача хана уж дIа а эцаргйолаш, хIаьта цхьаяраш раьза я хIанзехьа уж дIаэца.

Пачхьалкхен доалехьара предприятеш дIаяхараи приватизаци яраи берригача балха лостам телара вIашагIъеллай приватизаци яраи пачхьалкхен имуществана гIулакхаш дараи йола Нохч-ГIалгIай Пачхьалкхен комитет. Тайп-тайпарча боарамашта юкъе доалахьен объекташ дIа-юкъа къоастаяра кийчон болх чакхбоаккхаш ба. Предприятешкеи, кооперативашкеи, нахагеи йохка йиш йола объекташ хьагуча йоахаш латт, хьалъяь яланза йолча объекташта инвентаризаци яьй. Бахача нахага квартираш йохкалга дIахьош да. БIарчча хьанийцача республике ехкай 3253 эзар сома маьха 1411 квартира.

Рынкага довлара правительствана хьалхашка латтача декхарех цаI да предпринимательствои конкуренции дегIаяра эша хьалаш хьакхоллалга. Цу гIулакха вIашагIъеллай керда экономически структураши антимонопольни политикеи хьаллацара йола Пачхьалкхен комитет. Предпринимательство дегIайоалаяра болча лостамах цаI ба — зIамига предприятеш хьалъелга. Цу хьакъехьа Министрий Совето тIайнцаб лаьрхIа соцам. ЛерхIаш да уж хьаллацара тIадерзадаь царгара налог йоаккхалга кIезигде. ХIанз укх сахьате республике 260 я уж. болх беш я 2172 кооператив.

Рынкага довларо кIоаргагIа экономика йовзилга дIадех масса болча кулгалхошкара. Цу гIулакха Министрий Совето объединенией, предприятейи, исполкома кулгалхойи дешар вIаштIехьдаьккхад. ХIанз укх сахьате рынкага довларан халкъабоахама стабилизаци яраи республикански программана разработка еш я, цу балха чуэзаб республика Iилманхой, специалисташ.

ЛоархIаш бола новкъостий депутаташ!

Экономике чIоагIа чоалханеи кризисни хьал эттача хана дуккха промышленни предприятеш лоархIаьй шереи пятилеткаи йолча плановни заданех, шоай договорни декхараш кхоачашдаьд. Промышленносто арахийцай 2 миллиард гаргга сома маьха тайп-тайпара продукци, къахьегама овсарле лакхъеннай 2,1 процент. Мехкдаьттеи гази, прибораши, автоматизаце средстваши, медицински техника, химически оборудовани, цемент, линолнум, тракторни прицепаш маькхи маькха булочни изделеши, кхыйола продукци арахецара планаш кхоачашъяьй.

1989 шераца нийсдича промышленни продукци арахецара боарам лакхбеннаб машинашъеча, металлообработкеи, яйгача промышленностеи, 300 тайп-тайпара керда товараш арахецалга юкъедоаладаьд.

Доазол дехьарча фирмашца цхьана болх бе йолаеннай 6 предприяти. Турцеца, Индеца, Италеца, Германеца, Китаяца, США-ца, Къулбехьен Кореяца, кхыча мехкашца цхьана кхы а 15 предприяти вIашагIйоллара гIулакхаш а чакхдоалаш латт. Цар арахецаргда халкъа эша товараш. ДIадахача шера дIахо дегIадера бартерни кIийлен тIа махбара бувзамаш. Арахьарча экономически гIулакхашта лостам телара лаьрхIа отдел вIашагIъеллай Министрий Совето. ХIанзле арахьарча СССР экономически бувзамий республика 58 предприятенеи организаценеи регистраци яьй, доазол дехьарча фирмашца шоай болх дIаболабелга вIаштIехьдоаккхаш я.

ВIаши гIулакхий формаш дIахо а дегIайоалаяра тIадерзадаьи внешнеторговни операцей боарам лакхбараи Министрий Совето предприятей, организацей викалаш Iомабелга дIадихьар НПО «Промавтоматика» база кIийлен тIа. «Информ ВЭС СССР» яха информационни служебн бизнеса школеи вIашагIйоллалга дIахьош да хIанз укх сахьате. Республика доазол арахьара экономически бувзамаш дегIадоаладара балхаш чакхдоалаш латт.

Вай таронашка хьежжа мехкдаьтта продукташта экспорт яра йола хьадда предложенеш вIаштIехьйоахаш я правительство хIанз укх сахьате. хIаьта I, II кварталашка уж предложенеш СССР Министрий Кабинете дIачуяла а лаьрхIад. Укх шера денз доазол дехьа йохкача продукценеи еча бартерни сделкаштеи чIоагтIа шийн тIахьожам оттабе лаьрхIад правительствас. Эггара хьалха цу даькъе хьахинна ахча республика кхачан продукташца (дулхаца, даьттаца, шурийца) Iалашъяра дIадахийта лерхI. Цул тIехьагIа инвалюта дIахьожадергда керда технологи балха юкъейоалаяра, оборудовани кердаяккхараи цунна модернизаци яраи, болх беш йола производстваш бийдалца Iалашъяраи, цул тIехьагIа мара юкъедисача даькъах халкъа эша товараш Iалашдергдац.

Правительства дехарца вай республика Турцеца доазол юхе мах беча доакъашхошта юкъе яхийтай. ДIахо, шу йистедоалаш договор оттаде вIаштIехьдаьннад Сирера 10 миллион сома маьха клирингови декхара чотах халкъа эша товараш вайна хьалоаттадергдолаш. Царех 5 миллион сома маьха дараш хIанзле хьа а кхаьча дIадохкаш латт.

Халкъа эшача товарий ассортимент шеръяра, уж дукхагIа арахецара боккха болх дIабихьар. 1990 шера уж товараш 33 миллион сома хIана дац аьнна арахийцар, цул хьалха дIадахача шераца нийсдича.

Промышленни производства предприятей дика тенденцеш ювцача хана белгал ца даьккхача далац лаьрхIа хиннар деррига а кхоачашде вIаштIехь ца даьнналга. Берригача мехка а санна, республике производства боарам 1,2 процент лохбеннаб. Мехкдаьтта чакхдоахачен мехкдаьтта доахачен, хьунеи хьу чакхйоахачен, кхачани промышленносте доакъоша хьахилийтад из. Промышленни предприятех хIара йиълагIчо кхоачашдаьдац договорни декхараш. БIарчча хьанийцача 1990 шера арахийцача продукце боарам 4 процент хилар. Цу гIулакха керттера бахьан хилар бийдалца, материалашца, материально-технически Iалашо елга мехка этта гIулакх во хиларах. Халкъа боахама отраслашкара дешаш дувцаш Министрий Совете заседанеш хилар, цига экономике этта гIулакх бокъалгахьа даккхара хьадда решенеш тIанийяр, чоалханеча хьалашка производствана стабилизаци яра боккха организаторски болх дIаккхьар. СССР Правительстве а къоастадир уж дешаш.

Правительстван «Промавтоматика» яхача ПО-и низашца хIанз хьалъеш йолча халкъа эшаш долча товарий микроволнови пийшкаши кухонни комбайнаши, кхыйола бытовой техникеи арахецара йола завод мехка къаьстта лоархIаме объект лоархIача спискана юкъе яхийтай, хIаьта цунна финансировать дергда централни капитальни вложней чотах, цо арахецаргъя 100 миллион тIех сома маьха продукци.

Меккдаьтта чакхдоаха керда комплекс хьалъеча доазол дехьарча фирмашта цар декхар дIатакхар духьа республика доалахьа хьадда мехкдаьтта продукташ йитара дош дувцаш да хIанз СССР Министрий Кабинете. Из комплекс хьалъергья хIанзара оборудованни прогрессивни технологии юкъе а йоалаеш. Цунца дувзаденна гIулакхаш хIанз дувцаш да Итале, Франце, США, Японе фирмашца.

1305 мегаватт низ бола дIахо йодача хана 2610 мегаватт низ хургбола Терски ГРЭС мичахьа хьалъергья яха дош дувцаш да хIанз республика Министрий Совета Пачхьалкхен комиссе. Из Терски ГРЭС хьалъярца керда объекташ хьалъяреи реконструкци яреи дешаш къоастаде таро хургья. Социально-экономически дегIаахар теркал а деш вIаштIехьйоаккхаш я энергетически программа. Укхаза иштта лаьрхIа да традиционни йоацача энерге источникех пайда эцалга маьлха, миха, зIамига гидростанцеш хьалъярца.

Электронни промышленноста предприятеш дIанийсъяра болх ба дIахьош. Массехк районе уж хьалъяра дош вIаштIехьдаьккхад. ХIаьта укх бетта цу министерства керттерча управленейи предприятейи викалаш из болх дIахобахьара хьахкача бесаш ба.

Гонахьара Iалам лорадара республикански программа кхоачашъелга мишта дIадода хьожаш хиннай Правительство. Белгалдаьккхар шин шера промышленносте аракхувса зене хIама 68 эзар тонн кIезигъенналга, гонахьара Iалам свинецаца бIехделга — 5-зза, серодородаца — 10-зза, сернисти газаца — 1,4-зза, фенолаца — 2-зза лохденна хилар. Мехкдаьтта чакхдоахача промышленносте Малхбузен СибарегIера хьакхухьийташ хинна сернисти мехкдаьтта чакхдоахилга соцадаьд. Газови доагорах пайда а эцаш Грознера зе деш йола массехк производство дIакъайлай.

Цунца цхьана республикера, къаьстта Грознера экологически хьал чоалхане долаш дус. Правительствай, Iалам лорадара йолча пачхьалкхен комитета, исполкомий из тоадара дукха болх бе беза.

Новкъостий!

Халкъа боахамо лерттIа функционировани елга дукхагIча даькъе ерригача тайпара транспорта балхах тийша да. Иштта укхаза а дукха проблемаш хьаIайнай, хIаьта правительствос уж къоастаяра эшаш дола де дезараш тIанйду.

Массехк дош аргдар аз бувзама балхах.

1990 шера республике эксплуатаце дIачуеннай юкъера лаьрхIача 700 номер йола ши АТС, иштта хьалъяь йоалаш латт 1000 номер йола телефонни станци, цул совгIа, хьалъеш я юкъера лаьрхIача 3900 номер хургйола ялх АТС, пхьайолча юрташка радиофицировани яьй.

Цхьабакъда, тIайнцача де дезараша телефонни а почтови а бувзама лерттIа болх белга Iалашдаьдац. Дукхача хана денз болх беш яц дукха телефонаш-автоматаш, дукха нах леткъ лерттIа почта хьакхаьац, яхаш, хIанз кхоачашдаьдац технически Iалашо яра дешаш. Цу дерригне а управленеи правительстваи кулгалхошкара дIадех бокъонца дола де дезараш тIаэцалга.

Новкъостий депутаташ!

Отчетни юкъа Министрий Совето къаьстта теркам тIахийтаб кхачан проблемана. Республика ялат доаккхилга 1989 шераца нийсдича 169 эзар тоннага кхоачаш дегIаденад; хIаьта из боахамий ерригача категорешка дилача 545 совгIа эзар тонн хилар.

Коартолаш дукхегIа хьалкхеяра лаьрхIа программа оттаьй, хIаьта цунга хьежжа уж дIаера кхаш шердаьд. ДIадахача шера дика хьувкъам чуийцар, вешта аьлча, из 1989 шера коартол хьалкхеяра боарамал шозза лакхагIа бар. 1991 шера цун боарамаш 88 эзар тоннага дIакхоачаде лаьрхIад. хIаьта ер пятилетка чакхйоалаш 115,1 эзар тоннага дIакхоачаде лерхI. Цу дерригне таро лургья кхычахьара коартолаш хьачукхухьалга юхасоцаде.

1990 шера республике дулх дIачуэцара план 103 процент кхоачашъяьй, тха — 110 процент.

ДIахо а дегIакхийлай продукци чакхйоахаш йола промышленность.

1989 шераца нийсдича дийнахьеи буси маькха-булочни изделеш 123 тонн дукхагIа арахец. шекар-песок — 1700 тонн, генарий даьтта — 2200 тонн. Эксплуатаце дIачуеннай цехаш, «Гудермесский», «Урус-Мартановский», «Малгобекский», «Наурский» «Ножай-Юртовский», «Шалинский» горрайпищекомбинаташка, шекар деча заводе. БIарчча хьанийцача «Чеченингушпищепром» объединене гIолла консервни продукци арахецалга 8,5 млн. условни банкага кхоачаш дегIаденад.

Цхьабакъда кхачан продукташца нах Iалашбелга тоаде вIаштIехьдаьннадац. Укх тIеххьарча хана кхачан проблема геттара чоалхане йолаш юс. Хоалуш телхай республикански фонде продукцена поставка яра дисциплина. Кхоачаш ца еш йисай шура дIачуэцара план, 1989 шера боарамал кIезигагIа дIачуденнад дулх. КIезигдаьд доахан а коа тIара оалхазараш а. Хьайбаш леладелга дегIакхувлача даькъе геттара во хьал эттад Назрановски, Сунженски, Гудермесски, Урус-Мартановски районашка.

Министрий Совето из деррига теркал а деш шийн заседане дийцар Назрановски районе хьайбаш леладеча этта хьал, цу даькъан болх тоабара хьакъехьа хьадда де дезараш белгалдаьхар.

Гаргарча хана хьожаргда продукци йоаккхилга кIезигдаьча кхыча районашка доахан Iангара мишта доах. Цхьайолча районашка хьакхарч лелаелга юкъера дIадоаккхаш латт, цхьабакъда, дулха ресурсаш Iалашъе таро луш дола кхыдар юкъедоаладара цхьаккха хIама дац.

Предприятешта лакха эффективни болх Iалашбеча, цар финансови хьал тоадеча лоархIамерча лостамах цаI ба массанахьа а лерттIа къахьегамеи балхах луш дола алапии вIаштIехьдаккхара таро луш йола прогрессивни формаш юкъейоалаяр. ТIеххьарча шин шера республике шерра юкъейоалаеш латт арендни подряд.

1990 шера агропромышленни комплекса колхозашкеи совхозашкеи арендни хьалашка болх беш яр 1,9 эзар подразделени, из 1989 шера хиннaчул 1,6-зза дукхагIа. АрендагIа леладе дукхагIа доахан дIаденнад.

Арендни коллективашка къахьегача наьха къахьегама овсарле кхыча подразделенешка болх бечарца нийсдича, 1,5—2-зза дукхагIа дегIаенай.

Юрта боахама даькъе болх бечар юкъера лаьрхIача алапи 4500 сом мара хилац, хIаьта арендни подразделенешка 7 эзар сом хул, Наурски, Ачхой-Мартановски санна йолча районашка 10000 сомага дIакхоач.

Республика правительствос лаьттан реформахи ахархой (фермерски) боахамехи дола законаш тIаэцалга а ца хьежаш наха шерра хьаллоацаш дола ахархой боахамаш хьадара бола болх дIаболабаьб. ХIанз республике 1450 боахам хьабаьб. Цу гIулакха лаьрхIа хьакъоастадаьд 20 эзар гектар лаьттеи 7.150 млн. сом ссудеи, цунах духхьал Шатойски районе 3,8 млн. сом. Цигача из болх кхыча районашкарчул дикагIа бу. Цу районе регистраци яьй 776 ахархой боахам. Къаьстта дикагIча оагIорахьара хьоахабе боагIа юрта боахама продукци: шура, нахча, коартол, баьцадаараш хьалкхе а деш, берий беша а кхыча организацешка а дIакхухьийташ бола Демельханов Хасуха ахархой боахам. Цу районе дика хьокхамаш доах Муртазалиев Султана ахархой боахама а. Цунга лелабеш 800 устагIа ба. Цо тхан цхьа дакъа оттадаьча договорах колхоза дIачутел, хIаьта вож дакъа заготовителашка дохк.

Цхьабакъда, аренда дегIакхувлачеи ахархой (фермерски) боахамаш хьадечеи цIенхаштта дола кхоачамбоацараш да. Аренда дегIакхувларца индустриальни технологех хьалкхееш йолча культурай кхаш кIезиглуш латт, хIана аьлча, арендатора зIамигагабаритни техника ца хиларах деррига балхаш кулг-кара кхоачашду.

Геттара кIезига терко ю ахархой дезалаш хьадара. Эшшача боараме лаьтта, къаьстта доахан доажаде даьгIенаш, гIожа а моша а доакъар ца хиларах 170 эзар ахархой дезалех 74,5 эзарне цхьаккха а тайпара хьайбаш леладац.

Индивидуальни секторе юртбоахама продукци йоаккхилга лакхдар духьа Министрий Совета 1990 шера усадебни фонда лаьрхIа 1300 гектар лаьтта къоастадаьд, хIаьта цо 12 эзар ахархой дезала гIона дола боахамаш леладе таро еннай. 1990 шера колхозий а совхозий а 7800 гектар оахаш дола лаьтта бахача наьха доахан доажадаран гIожа, моча доакъар хьалкхедаран лаьрхIа къоастадаьд.

Укх шера нах кхачанца Iалашбелга тоадара лаьрхIа 2 эзар Iасилг, 20 эзар хурск, 15 эзар Iаьхарг, кхо миллион совгIа коа тIара оалхазараш дохкаргда. Иштта, нахага дуккха дукхагIа дохкаргда фуражни гIулакхашта лаьрхIа ялат. гIожа а моша а доакъар.

Колхозийи совхозийи, индивидуальни сектора, ахархой боахамий бухсоццаш хьаю продукци дукхагIа арахецарца, цун потребительски дикал тоаярца хьашт хургдола вIаши пайдане хьалаш хьакхоллаш латт. Цу дерригне а таро лургья республике ше хьадаьча кхачан товарашца Iалашъе, иштта вай кхыча регионех тийша хилар дIадаккха.

Республика правительства балха лоархIамерча лостамах цаI ба гIишлош хьалъяр. Цунца дувзаденна Министрий Совето Лаккхехьарча Советаца цхьана тIайнцад гIишлон комплекса кулгалдара звено квалифицированни кадрашца, массови профессешца чIоагIъяра де дезараш. Иштта, дукха болх баьб республика гIишлош хьалъеча договорни кIийлен тIа хьалха сезонни балхаш дара гаьнна дIаухаш хинна цхьан ханна йола бригадаш юкъеозара хьакъехьа. Правительства решенеца алапи тIатехадар гIишлош хьалъеча къахьегачарна. ГIишлон комплекса предприятешта бе-беча источникий чотагIа финансови гIона лаьрхIа 28 млн. сом совгIа ахча хьакъоастадаьд. Цунах «Чечингстрой» объединенена 26 млн. сом совгIа ахча деннад. СССР а РСФСР а правительстве дийцад гIишлош материалашца Iалашъяра, къаьстта хьунца, аьшкаца, шиферца Iалашъяра дош.

1990 шера юрташ социальни даькъе дегIакхувлачара геттара доккхий кхоачамбоацараш дIадахара хьакъехьа дукха балхаш даь дале а, дуккхача юрташка чуIе фусамаш, школаш, унахцIенони культуран объекташ ца тоъаш моттигаш я, иштта йоацаш я телефонизаци, газаце хиеи Iалашбац.

Геттара дукха теркам тIаухийтар баха нах чуIе фусамашца Iалашбара. 1990 шера финансироване источникий чотагIа хьалдаь эксплуатаце дIачуденнад 515,6 эзар кв. метр чуIе цIенош. Иштта дукха терко йора индивидуальни хьисапе гIишлош хьалъяра. Лаккхехьарча Совета Президиумои республика правительстваси лерргIа шоай болх чакхбаккхарах цу гIулакхашта лаьрхIа 1990 шера 153,0 млн. сом кредит хьанийцар, хIаьта 1980 шера 60 миллион мара ийцадацар.

ДIадахача шера керттерча даькъе беженцаштеи хатар хиларах зе хиннача дезалаштеи гIишлон материалаш а лаьттан участкаш а тийнай.

Министрий Совет дIахо йодача хана индивидуальни жилищни гIишлош елга дегIакхувла лерхIаш я. 1991 шера цу гIулакха лаьрхIа шозза дукхагIа цемент, пенашта лаьрхIа материалаш, аьшкбетонни конструкцеш къоастаергья.

Иштта правительства хьалхашка латт халкъа дешареи культуран материальни база чIоагIъярах дола чоалхане декхараш, хIаьта из кхоачашдара цу сферана лаьрхIа хьакъоастаяьй дикка дукхагIа капитальни вложенеш.

1990 шера эксплуатаце дIачуеннай 6,7 эзар дешара моттиг из 1989 шера еннaчул 1500 моттиг дукхагIа хуль.

Республика Лаккхехьарча Совета III-ча сессе чIоагIъяьча унахцIено лораяра материально - технически база тоаяра йолча программа тIа лаьрхIадар 1991—1992 шерашка бе-бе 186 унахцIено лораяра объекташ хьалъе. 1990 шера эксплуатаце дIачуеннай планах лаьрхIар 1740 саг тIаэцалга мара йоацача 2300 саг тIаэца йиш йола поликлиникаши амбулатореши, 367 менгий моттиг йола больницаш.

Цунца цхьан ханна эксплуатаце дIачу ца луш йиссай городе Грознера 300 менгий моттиг йола республикански берий больница, Наурски районера 60 менгий моттиг йола терапевтически корпус.

Хьалъеш латт хатар хиларах зе хиннача дезалашта лаьрхIа йола юрташ. Кердача юрташка автонаькъаш дехкад, электроснабжене объекташ, электропередачай линеш хьалъяь йоалаш латт, хIанзле болх беш я 8 школа, 1990 шера кердача цIеношка баха хайшаб 1400 дезал. Цунца цхьана лерттIа кхоачащдац уж нах баха пункташ хица Iалашбара дешаш.

1990 шера республике кхачанеи промышленни товараш ца тоъарца, талонех доагIаш дола даьтта дIадала ца хиларца чIоагIа ира хьал эттар. Вай мехка а республика а геттара чоалхане долча хьале правительствос нах Iалашбара стабилизаци яра лаьрхIа экстренни де дезараш кхоачашдир.

ДIадахача шера нахага къаьстта группех дола товараш дохкара анализо хьахьекхар уж республике хьалхарча шерашкарчул дукхагIа хьачуденналга, цхьабакъда, из мадарра хоаделанзар наха уж чIоагIа хоатташ хиларца.

Масала, 1989 шераца нийсдича дIадахача шера 1,2-зза дукхагIа дулхпродукташ, чкъьра, генарий даьтта, барзкъаш, чухьнахьа дувхаду барзкъаш, кхыдола товараш дехкад. Правительствос юртбоахама министерствоца, объединенешца, респотребсоюзаца цхьана гурахьеи Iайн хIара шоаттдийнахьа г. Грознеи республика районни центрашкеи торгови ярмаркаш чакхъяьхай.

Цу хьакъехьа тIайндаьча де дезараша таро елар цхьан сага лаьрхIача товарооборота боарам 1989 шера 812 сомагара 1990 шера 1009 сомага кхоачаш дегIаболабе.

Дукха болх баьб хьачуийдеча товараштa децентрализаци яра, хIаьта, иштта республика фондах хьакъоастадаьча товарашта поставкаш елга Iалашдара хьакъехьа. Цунца цхьана, цу даькъе цIенхаштта кхоачамбоацараш да. Укхазарча гIулакхий хьал дуккхаза Министрий Совета заседанешка дийцад, респотребсоюзеи торговле министерстваи кулгалхошта цIенхашта критика яьй. ХIаьта, иштта оаха кхетаду цу даькъера гIулакхаш тоадара правительствас а дукха болх бе эшалга.

Наха маьхах гIулакх деча геттара лоархIаме моттиг дIалоац гIулакх дара сферас. Из теркал а деш, правительствас отчетни юкъа геттара дукха болх бир хIара предприятеца наха маьхех гIулакх делга вIаштIехьдаккхара. 1990 шера маьхах гIулакх дара план 190 процент кхоачашъяьй, хIаьта 1989 шераца нийсдича из боарам 11 процент дегIабеннаб.

ЛоархIаш дола новкъостий!

Халкъа дешаре перестройка яра лаьрхIа белгалъяьй школашеи деша даха ха йоацача берий учреждененеи наьна меттала хьехарген кхетам баларгеи яхара йолча комплексни программа критереш, лаьрхIа юха кийчбаьб хьехархой.

Грозненскии Гудермесскии хьехархой училищешка, ЧИГПИ дIадоладаьд цу категорех специалисташ кийчбелга. Нохч - ГIалгIай книжни издательстве цхьоалагIча классашта лаьрхIа математика учебникаш нохчийи гIалгIайи меттала даьхад.

Профессионально - технически дешар эргадаккхареи болхлой кадрай кийчон боарам лакхбареи духьа хьаьй профтехдешарах йола Госкомитети халкъа дешара институти.

ХIанз правительствас дукхагIа терко ю культура проблемашта, шоай балха хьинар айдаьд театраша, концертни учрежденеша. Вай республика творчески коллективашта дуккхаза тийнай РСФСР культура Министерства, профсоюза Центральни комитета сийлен грамоташ, Лермонтова цIерагIча театра венгерски драматурга И. Эркеня «Пишти в кровавой буре» пьесах оттаяь спектакль венгерски драматургий СССР-е цIи йолча Ерригсоюзни фестивала лауреат хилар. Лакхача боараме чакхдаьхар Абхазски АССР литературан искусстваи Денош, казахски литература Денош. Иштта «Вайнах» яхача халхарий ансамбла Казахстанеи «Салтанат» яхача КазССР-ера халхарий ансамбло вай долчен ДоттагIлен гастролеш, «Тийрк — доттагIлен хий» яхача девизагIа Къулбаседа Кавказа автономни республикай культуран искусстваи фестиваль.

Правительства инициативагIа а цо хьинаре дакъа лоацаш а боккхача толамца чакхъяьлар цIихеза гIалгIай йоазонхо Базоркин Муртаза Идрис вав 80 шу дизара хетаяь хинна творчески сайре. Къаьстта белгалъяккха еза Москве союзий ЦIагIа Колонни зале хинна нохчий литература классика Мамакаев Магомет Амаевича 80 шу дизара хетаяь хинна юбилейни сайре. Нохч - ГIалгIайчен исторечухь цу беса юбилейни сайре чакхъяккха бокъо хIанз мара хиннаяц.

Цу отчетни юкъа правительствос дарба деча учрежденей материально-технически база тоаяра, уж лакха квалификаци йолча кадрашца чIоагIъяра, наха медицински гIо делга вIаштIехьдаккхара тIадерзадаь цхьацца де дезараш кхоачашдаьд. Болх бе йолаеннай диагностически центр, хIаьта иштта, Министрий Совета дачай базе хьаяь йола реабилитационни больница, эксплуатаце дIачуеннай Мичурина поселкера поликлиника, Старопромысловски районера стоматологически поликлиника, Сунженски центральни районни больницера терапевтически корпус, Республика, юрташкарча районашка хьаьй массехк участкови больница, амбулатори, ФАПаш. Капитальни ремонт а реконструкци а яьй Грозне 2-чен 3-чен больницай цхьаццайолча отделенешта, № 8 йолча поликлиникана, Шалински райбольницана.

ХIанз къоастаеш я унахцIено лораечара кадрови проблемаш. Укх отчетни юкъа Министрий Совето мехка медицински вузашка деша бахийтаб кагий нахи мехкарийи, уж дIадахача шераца нийсдича шозза дукхагIа бахийтаб.

Вай госуниверситете хьайийлай медицински факультет. Тахан укхаза дешаш 1-ча курсе 150 саги подготовительни отделене 125 саги ва. Кердача 1991—1992 дешара шера студентий дукхал 350 сагага кхоачаш хургья.

Цунца цхьана наха деча дарбан-профилактически балха боарами дикали хIанзарча хано дIадеххача беса яц.

Республика Министрий Совето шийн бIарг кIалхара ялийтаяц кагирхой проблемаш а. Цхьадолча даькъе, правительствас шийн решенещца кагирхой объединенешта, клубашта тIехьа дIачIоагIъяьй мукъайоалаш йола помещенеш, цар чу культурни салаIара центраш, спортивни секцеш хургйолаш, хIаьта уж эшшача оборудованеца, инвентараца Iалашъяра дола де дезараш тIайнцад.

ВЛКСМ Нохч - ГIалгIай рескомана республикански кагирхой центрас дехарах республика Министрий Совето Ленина проспектагIа спортивно - унахцIено тоаяра йола комплекс хьалъяра 300 эзар сом ахча къоастадаьд.

Республика бахача наьха унахцIено чIоагIъеча лоархIаме моттиг дIалоац физкультурно - унахцIенон а спортивно - массови а балхо. ДIадахача шера Нохч-ГIалгIайчен керттерча спортсменаша дунен, Европа, СССР чемпионаташка, дунен халкъашта юкъерча турнирашка дакъа лоацаш призови моттигаш яьхай.

Цунца цхьана республике кхоачамболлаш терко яц физкультурай спортеи материальни база чIоагIъяра, цунна юкъе дуккха адам юкъеозара, хIаьта укхаза вай наха хьалхашка декхарийла долаш дус.

Новкъостий!

Отчетни хана республика яьхай халача общественно-политически хьалашкеи чоалханехьа дерзаш латтача криминологически хьалеи.

Дуккхача митингаша шоашта тIадерзадайтар чурча гIулакхий органий дикка дола низаш, зуламхоща къовсам лоаттабара шоаш кхоачашданза даргдоацача декхарашта тIера а боахаш. Из иштта доландаь регистраци яь дола зуламаш дIадахача шера дукхагIа хилар, хIаьта уж тахкара а зулам даьраш хьагучабахара а правоохранительни органаша беш бола болх хIанз а тIехьа кхоачамболлаш бац. ХIара даь зулам хьагучадаккхара, из даьчунна доагтIаш дола таIазар дара хьалхашка оттадаь дола кертера декхар кхоачашдац. Эсала лел спекуляцеца къовсам лоаттабелга. Ховш махиллара, хьагучадахац спекуляци елга мичара хьадолалуш да. Цу хьалашка правительствос хоадамболлаш болх баьб МВД кулгалдара йола кадраш хьакъоаста а еш, дIанийсъяра, уголовни розыска, БХСС службаш, исправительни учрежденеш, кхы цхьайола чурча гIулакхий районни отделаш чIоагIъяра.

Цу дерригне а вIаштIехьдалийтар оперативно-служебни болх кIезиг-дукха дикагIа тоабе. Цхьайола зуламхой группаши къаьстта кхераме бола зуламхойи маькара а хьаькъале а хатар ца хулийташ, каракхувлаш хьалийцар. ДIадахача шерашкарчул кIезиг-дукха дикагIа хьагучабаьхар доккхий а Iаьмате дукха а къоалаш даь бола нах. Нохч-ГIалгIайчен, Къулбаседа ХIирийчен, Дагестана, Къулбаседа Кавказа кхыча регионашкарча МВД оперативно-розыскни профилактически мероприятеш чакхъяхара тIехьара регионашта юкъе цхьанен кхотабенней леладеш дола гIулакхаш чIоагIдир.

Цу балха тIа бокиха лоархIам болаш хилар законности правопорядоки, зуламдарца лоаттабу къовсам чIоагIбара СССР Лаккхехьарча Совета довзаш дола соцамаш, СССР Президента Указаш кхоачашдар, дукхагIа новкъостал дир къахьегама коллективаша чурча гIулакхий органашта, из бахьан долаш вIаштIехьдаьлар милице штатни участкови инспектораш 180 саги патрульно-постовой службе 400 саги дукхагIа хилийта. Предприятеша, организацеша, боахамаша шоаш раьза а болаш хьатийннача 300 эзар совгIа сома чотагIа зуламашца къовсам лоаттабара эшаш йола технически средстваш ийцар.

Лакхе латтача органаша даьча соцамаштеи распоряженештеи, шоай решенешта тIахьожам лоаттабелгеи кхоачашделгеи эргадаьккха тоадара, гражданаша яздарашка, цар хьадийцарашка, халкъа депутатий критически замечанешка шийн ханнахьеи дикеи хьежара, къахьегама коллективашкеи нах бахача моттигашкеи отчеташ телийтара де дезараш тIайиду.

ДIадахача шера республикерча къахьегамхошкара Министрий Совете хьакхаьчар 3783 заявлени, жалоба, предложени. Уж 1989 шера хьакхаьчарел дукхагIа я.

Яьча анализо хьахьокх каьхаташка гIеттадеш дола дикка дукха дешаш моттигашка къестаде йишйолаш хилар. Цхьабакъда, цхьайолча районашка, министерствашка, ведомствашка из болх хIанз а тIехьа беш бац хIанзарча хано дIа мадеххара, цудухьа кIезига моттигаш нийслац гражданаша ца боалаш республикански органашкара гIо дехаш.

Новкъостий депутаташ.

Рыночни экономикага довларо хийцай хьалха хинна планироване система, хьалха план хьалора лакхера лохерчарга, чIоагIйора правительствос, закон а хинна дIаоттар из.

ХIанз предприятешта йоккха бокъонаш еннай, 1991 шера экономика дегIакхувлара де дезар кийчдаьд предприятеша тийннача предложенеех, цкъа санна дуккхаза а правительствоца цхьана цар де лерхIача хувцамашка хьажа а хьежа.

Де дезачох йолча расчеташа хьахьокх 1991 шера рынкера гIулакхаш тоаде йиш хилар, нахага дIакхоачаш дар кIезигагIа а ца хулийташ. КIезиг-дукха кIезигагIа хургья наха Iоадаьча ахчанеи цунах товар эцаран йола юкъ. . Уж расчетагIа чIоагIъяь я промышленносте продукци арахецара структура хувцара ларда тIа, цун социальни лостам чIоагI а беш, хьалхарча аргIагIа халкъа эша товараш дукхагIа ара а хецаш.

Материально - технически Iалашо еча халонаш нийслойя а, республика промышленни предприятеша 1991 шера соахкарчул 1,7 процент дукхагIа промышленни продукци арахеца лерхI, цу даькъе юкъарчул доацаш моттигерча Советашта карарчар — 8,1 процент. Еррига тIа мел кхеташ йола промышленни продукци хьахургья халкъа эша товараш дукхагIа арахецара чотагIа.

(Йистедоалар 3-ча оагIо тIа).

Ийсазлагlа хержача Нохч-ГIалгIай Республика Лаккехьарча Совета аргIан йоаца пхелагIа сесси

1990 ШЕРА РЕСПУБЛИКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИ ДЕГIАЯР А 1991 ШЕРАРА ПРОГНОЗ А

(Инстедоалар. Долалур 2-ча оагIо тIа).

Предприятей планагIа халкъа эша товараш республике арахецаргда 160 миллион сома маьхен гIулакхаш дергда 30 миллион сома маьхен дукхагIа 1990 шера даьрел, халкъа эша товараш дерIаахара темп лакхлургья 20 процент, хIаьта гIулакхаш дар — 19 процент.

Долче, товараш эцара йола бахача наьха доходаши даьча гIулакхех дIателари хилийта лерхI 80 миллион сомага кхоачаш.

Республика правительствос тIехьашка ца йоалаш дIахо а хьоргья гонахьара среда лораяреи Iалама ресурсех дикагIа пайда ийбареи даькъе белгалъяьккха программа кхоачашъяра йола лини. Цу гIулакха хьожае лаьрхIай 28 миллион сома маьха капитальни вложенеш, 1990 шера хьожаяь хиннараш 21 миллион сома маьха мара ца хиннача.

Хин бассейна хьал миштад хара автоматически тIахьожам лоаттабара йола мониторинг г. Грозне юкъейоалаяра дола дош кийчдеш да.

Агропромышленни комплексе 1991 шера прогнозаш кийчъяр чакхдоаккхаш да юртарча радикальни хувцамий хьалашка, боахама доалдара дола гIулакхаши дукха тайпа формаши эргайоахаш тоа а еш.

Хьалха къайлахьарча учрежденешта, больницашта, юкъарча кхачана, промпереработка яра йолча предприятешта продукци лоаттайора юртбоахама производства продукташ ийяра чотагIа, боахамашта, карагIдийнначачунга хьежжа увттабора цар боарам. Шоай хьашташ кхоачашдара боахамашта цхьаккха хIама юхедисацар.

1991 шера денз агропромышленни комплексана лаьрхIа юкъейоалаеш я продналоги госзаказн. Царна йолча поставкай кIкъара боарам цар производствал 70 процентал тIехбоалаш бац. Из кIезигагIа да хьалхарча шерашка вай ийдаьчул. Юхе мел йиса продукци боахамаша йохкаргья шсашта хеттача бесса. Продукци лоаттаяра дола дешаш иштта къестадаро новкъостал дергда предприятешта шоай экономически проблемаш дикагIа къестае.

Цунца цхьана продналогахи госзаказехи хьахула фондаш кхоачамболлаш хургья. керттерча даькъе дIакъайлача учреждений, школай, юкъарча кхачан предприятей, продукци чакхйоахача предприятей хьашташ кхоачашде. Цхьан даькъе кIезига ахчаш ийдеш бола баха нах Iалашбергба социальни новкъостала фондий чотагIа, уж цу гIулакха лаьрхIа дIахьежае езаш а я.

ХIаьта госторговлен респотребсоюзен бахача нахага йохкара йола продукци хьаезаргья боахамашкарен бахача нахагарен юкъарчал дсацаш договораш а еш, хьаийдеча кхачан товарех. Царна новкъостал дара а бахача нахага продукташ йохкара а йола фондаш хьаяра правительствос моттигерча Советашта увттаду заказ, из кхоачашдергда договорни маьхах боахамашкарен бахача нахагарен продукци ийяра наькъагIа.

1991 шера де лерхIачо хьахьокх еррига кхачан продукташ дукхагIа арахецаргхилар. ХIара сага дIалаьрхIача нахага уж дукхагIа дIакхоачаргхилар. ХIаьта из деррига а тоадала долалургда шоллагIча ах шера денз. Хьалхарча ах шера, къаьстта хьалхарча квартале, товараш ийдара кердача формашка довлача хана, уж кхоачамболлаш дIа ца кхоачаш моттигаш а нийслургья.

Цунца дувзаденна правительствос къоастадеш да хьалхарча квартале воаш доаккхачул совгIа мехкарча кхыча регионашкара дулха, шурийна, фуашта дотаци яра дола дош. Цу дешай цхьа дакъа къоастадаьл хIанзлехьа БIаррчача шера цхьа эзар тонн дулха, 118 эзар тонн шурийна, 38 миллион фуашта дотаци ергйолаш договор яьй. Вай промышленноста изделешта хувца а хувцаш, Краснодаро, Белгородо, Ростово, кхыча регионаша кхыйола продукташ лоаттаергйолаш гIулакх дара йола переговораш еш я. ДукхагIа йоакхо еш да хьалхарча квартале уж цар лоаттаергйолаш гIулакх дара.

Республикана боккха лоархIам болаш да социальни сфера материальни база шеръяр. Лакхе аьнна махиллара 1990 шера «Здоровье» яха программа кийчъяьй.

1991 шера йолча титульни спискашта юкъеяхийтай программах лаьрхIа йола еррига объекташ, уж хьалъелга Iалашдаьд материальни ресурсашца. 1990 шера хьалъяьрел дукхагIа хьалъе лерхI школаш, деша даха ха йоацача берий учрежденеш, культура объекташ. Еррига хьал а яь, болх бе йолайолийтаргья 7300 дешархочоа моттиг йола школаш, 1700 бера моттиг йола деша даха ха йоацача берий учрежденеш, 2100 совгIа моттиг йола клубни учрежденеш. ЧIоагIа чоалхане латташ да бахача наха чуIе цIеноош хьалдара гIулакх. Лакхе белгалдаьхача дерригача доакъошка капитальни вложеней боарам дукхагIа хиларца дувзаденна централизованни источникий чотагIа еш йола средстваш 1990 шера хиннараш миссел мара яц.

Из иштта дале а, ерригача республике гIолла хьалде лерхI 550 эзар квадратни метр дола бахача наха чуIера дола цIеноош, 1990 шера итогех хьалдаьраш 515 эзар квадратни метр мара доацача. Керттерча даькъе дIадахача шера санна дикка дукхагIа хьалдайта лерхI бахача нахага шоай доалахьара цIеноош, уж хьалдераштa новкъостал а деш.

Республика дегIаккхувлара социальни программа лоархIамегIарча разделех цаI лоархIаш я баха нахи соцкультбыта объекташи хицен газацен Iалашбар. Правительствос кийчъяьй 1991 — 1995 шерашка хинпроводаши газопроводаши хьалъяра лаьрхIа йола программа. 1991 шера 301 километр дIоахал дола газопровод йилла лерхI, из кхозза дукхагIа хул чакхдаьннача шера йиллачул, йилла лерхI 365 километр дIоахал дола хинпровод, 1990 шера йиллачул пхезза дукхагIа.

Республика экономика 1991 шера дегIаккхувлара де лерхIачунга Iалаьмате чIоагIа терко еш хьенай Нохч-ГIалгIайчен Лакхехьарча Совета массазара комиссеш, цун Президиумо из мога а яьй.

Беш бола хоам чакхбоалаш, белгалдаккха безам ба са правительствос кхоачашъе мел лаьрхIа йола проблемаш йийца варг ца хилар, иштта укх шера йола йизза прогноз а юлургьяц, вахаро юкъекххухьаргья ший коррективаш. Вай балха тIа, шеко а йоацаш, кхоачамбоацараши ца деш дисараши нийсденад. Из дика кхета а деш, шо тешаде безам ба са, республика правительствос бахача наха, Лакхехьарча Совета хьалхашка шийна тIалатта бехктокхам кхета а беш, дIахо ше беча балха тIа кхоачашде лерхIа декхараш да республика дIахо а социально-экономически дегIаккхувлилга, вай гражданий вахара хьал-таро тоаелга.

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКА 1991 ШЕРАРЧА ПАЧЧАХЬАЛКХЕН БЮДЖЕТАХ

Республика финансай министра Т. М. Талутовай доклад

ЛоархIаш дола халкъа депутаташ!

Шо хьажийта республика правительства хьачулу 1991 шерара Нохч-ГIалгIай Республика бюджета проект а хIаьта иштта алхха республикански бюджет а.

Хьачулуш йола проект кийчъяьй «1991 шера РСФСР-а бюджет вIашагIйолларах долча» РСФСР Законага хьежжа. Лакхехьарча Советои республика правительстван тIайица программаш теркал а еш.

Хьажа а хьежа, бюджета проект йийцай республика Лакхехьарча Совета ерригача массазарча комиссешка.

1991 шера денз республика бюджета ресурсашта еча проектни белгалонашеи хIаьта иштта царех пайда эцара керттерча лостамашеи дIадех бюджетни политика хувцалга, республика ерригача бюджеташта бизза шоай лоIам лулга.

Нохч-ГIалгIай Республика бюджет вIашагIйолла еш реформа я, эггара хьалха, бюджеташ вIашагIкъоастаю. Республика ерригача районашеи городашеи нормативни ларда тIа вIашагIйохк шошоай бюджетни системаш, хIаьта уж боарамагIа хилара хьалхара жоп а лу.

Цунца дувзаденна Нохч-ГIалгIай Республика Закон тIаэцанза дардгац «1991 шера Нохч-ГIалгIай Республикерча районий, городий, городашкарча районий, поселкай, юртий бюджеташ вIашагIйохкара хьакъехьа».

Моттигерча Iаьдала органаша шоаш белгалду бюджета ахчаш дикагIа мичахьа дахийтача бакъахьа да, шоай таронашка хьежжа.

Районийи городийи бюджеташта лерхIача республика бюджета юххьера лард а лаьрхIа оттабеш бола никъ бар бюджето Iалашбергбола боарам 1990 шерарчул лохагIа ца хулийталга.

Нохч-ГIалгIай Республика бюджетни система дерригача боарамашкара лерхIаш йола доходаш 421,6 миллион сома боараме я.

Республика бюджете доходаш хьачуйоагIача керттерча моттигех цаI я оборота тIара йоаха налог. Хьачуеннача 1991 шера бюджета проекта тIа оттадаьд цу налогах 53 процент дIачулулга (1990 шера чIоагIъяь хиннача бюджета норматив 26,2 процент йолаш).

Оборота тIара йоаккхача налога дерригa ахча 166,7 миллион сом хургда, вешта аьлча, 1990 шерарча бсарамца нийсдича 77,9 миллион сом дукхагIа.

Республика территоре тIа из налог эггара дукхагIа тел чхьагIара-къаракъа продукце тIара «Чечено-ингушвиноградпром» яхача объединене 163,2 миллион соми бензина тIара «Госкомнефтепродукт» яхача объединене 61 миллион соми.

Цхьабакъда, проекта тIа оттадаь оборота тIара йоаккхача налога ахча хьадда дац, из хувцалургда пхе шера цкъа увттаеш йола оборота тIара йоаккхача налога ставкаш хувцаялар (хIанз перерасчет еш я), оптовии розничнии маьхаш хувцадалар, договорни маьхаш юкъедоаладар, хьадеча товарий дукхал-кIезигал хувцадалар санна йолча фактораша еча влияниегIа.

Алхха цхьадолча даькъе оптови маьхаш хувцаро 1990 шерарчул 118,3 миллион сома кIезигъяьй оборота тIара йоаккха налог.

СовнагIа доход хьатIайоагIа моттиг а лаьрхIа бюджета проекта тIа оттадаьд алкогольни маларашта 49,0 миллион сома боараме акцизаш а, хIаьта иштта контингента тIара 31,1 миллион сома 15 процентни отчислени а еш, уж дохкара тIера йоаха налог а юкъейоалаелга.

ХIанз лелаш долча СССР-ен РСФСР-ен законодательствага хьежжа бахача нахагара йоахача налогах хьачутела ахчан деррига тайпаш ма дарра республика бюджете хьачудоагIа (1990 шера 90 процент мара ца хиннача метте), хIаьта из хургда 119 миллион сом, цу даькъе СССР гражданашкара, кхыча мехкий гражданашкара, гражданство йоацача нахагара йоаха подоходни налог — 99,7 миллион сом, 1990 шерарчул 4,8 миллион сом дукхагIа а долаш.

«Дезал боацача, цхьаьча, кIезига дезал болча СССР гражданашкара йоаха налог юкъ-юкъе йоаккхаш тIера дIаяккхарах» долча СССР Законага хьежжа из тайпа налог 2,9 миллион сома оттаяьй, 1990 шерарчул 19 процента лох а яь. Кооперативнии общественнии организацешкара йоаха 15,4 миллион сома подоходни налог а иштта еррига а республика бюджеташка дIачулу, из налог 30 процент дукхагIа лаьрхIай кооперативаш цаьо доходаши дукхагIа хилара чотах, царгара бюджете хьачудалар дoгдоах 11,7 миллион сом, 1990 шера 7,7 млн. сом мара ца хиннача метте.

1990 шера болх беш йола кооперативаш шозза хIана хиннаяц аьнна дукхагIа хиннай — 1.01.90 ш. 1204 мара ца хиннача 1.01.91 ш. 2172 кхоачаш, цунга хьежжа кооперативий доходаш тIара йоаха налогаш а 1989 шера 3,2 млн. сом мара ца хиннача метте, 1990 шера 6,7 млн. сомага кхоачаш дукхагIа хиннай.

ЛерхIачогIа 1991 шера республика бюджеташка хьачукхача езаш я ерригаш а лаьрхIача 26,7 млн. сома паччахьалкхен пошлинаш, моттигера налогаш, хьун доход, налогаш етташ йоаха кхыйола доходаш. Цу моттигаша кхоачам бу, аьнна хеттхона, моттигерча бюджетий доходаш алсамъяхара.

Бюджетий доходашка хьожаде лаьрхIад промышленни предприятеша хин боахамера дIаувзача хих боаккха мах — 2,3 млн. сом, цу даькъе союзнии российскии доалахьарча предприятешкара — 1,8 млн. сом.

Районийи городийи бюджетий доходашта прект оттаеча хана теркалдаьд, инфляционни процессаш йолаш моттиг хиларца дувзаденна республике бахача наьха маьхерча каьхаташкеи Паччахьалкхен заемашкеи шоай ахча дIадилла дукхагIа безам хургхилар. 1982 шерара заем маьхала яккхарах 3,9 млн. сома доход якхха лерхI.

Республика суверенитета хьакъехьа Лакхехьарча Совето тIайийцача Декларацега хьежжа Нохч-ГIалгIайчен территора тIара хIара предприяти декхарийла я районийи городийи бюджеташ вIашагIйохкача дакъа лаца.

ХIанз лелаш дола, налогаши кхыйола платежаши хьаяхара механизм нийсъеш дола законаш тешшаме кхоачашделга предприятеша Iалашдеш хилча, дукхха саготагIа дола гIулакхаш чакхдаьхача, правительства лерхIачох, паччахьалкхен предприятешкареи объединенешкареи республика бюджете хьачуда дезаш да пайдан тIара йоаккхача налогах деррига а 54,8 млн. сом, деха чутIара йоаха налог СССР Президента Указаца юкъейоалаярах из хьатIадоагIар 10 процент кIезигденнад. Паччахьалкхен предприятей пайдан тIара йоаха налог хьачуяр къоастадеча хана белгалдаккха доагIа, союзни доалахьарча предприятешкара 1991 шера хьатIадоагIа ахча 9,6 млн. сом е 1990 шераца нийсдича 38 процент дукхагIа хила дезаш хилар, дерригача хьачутелача ахчанна тIера еш йола отчисленеш 12 процентагара 28,9 процентага кхоачаш алсамъяхарца дувзадена. Лоадама деце а, дукхагIа хила дезаш да российски доалахьарча предприятеша хьачутела ахча а.

Цу цхьан ханна дикка лохлургья — 26,8 млн. сомагара 13,6 млн. сомага кхоачаш — Нохч-ГIалгIай Республика Министрий Совета доалахьарча предприятей пайдан тIара йоаха налог.

Иштта из нийсдалара бахьанех цаI малагIа да аьлча, из да, социальни страхованеча керда оптови маьхаши тарифаши оттадеча хана фусамий-коммунальни боахам, гIишлон материалий промышленность, дукхха кхыяраш санна йола отраслеш пайда беш хинначара зеде йолаялар а цар планови зенаш меттаоттадара бюджетера дотацеш телар а.

Моттигерча доалагIа йолча предприятешкара бюджете хьачутела ахчаш кIезигдалара Iаьткъа цхьаькха фактор я пайдан тIара яккха оттаяь налог хинна 45 процент налог 1990 шера йоаккхаш хиннaчул дукхха а кIезигагIа хилар (58 процент).

ХьатIаяа лерхIача доходий дерригача ахчах районийи городийи бюджеташка хьачукхача дезаш да 272,4 млн. сом, е дерригача хьачутелача ахчах 64,6 процент. Цхьабакъда, районашка экономически база цхьатарарча боараме ца хиларца дувзаденна 15 районеи городеи халкъа образоване, здравоохранене, культураа учреждененеш лелаяра республикански бюджетера дотаци дала оттадаь 71,6 млн. сом, цу даькъе республика ший бюджетерча ахчах — 21,4 млн. сом, г. Грозне бюджетера — 41,8 млн. сом, Шелковски района бюджетера — 8,4 млн. сом.

Республика бюджета расходаш а хIаьта иштта паччахьалкхен доходаш тIареи налогаш тIареи районийи городийи бюджеташка дIачутелача ахчай нормативаш а нийсъеча хана керттера чIала тIаяхийтай йолаш йолча таронашка хьежжа республика социально-экономически дегIайоалаяра мероприятеш финансови ресурсашца Iалашъяра.

1991 шерарча бюджетий проекта тIа бюджетни расходий керда политика оттаяьй. Цун маIан сенах латт аьлча, из латт бюджетни дефицита лоаттабу къовсам мел ца а болийташ, бюджетера дIаэцача ахчах боала социально-экономически пайда лакхбарах.

1991 шера дIадахийта лаьрхIа деррига ахча 426,7 млн. сом хургда, е лерхIача доходел 5,1 млн. сом дукхагIа. Совдоалар белгалдаьд республика ший бюджетерча дефицитаца.

БIаррча хьаийцача бюджетера дIадохийтар 1990 шераца нийсдича (маьхаши тарифаши хувцадалар теркал а ца деш) дукхагIа хиннад 70,0 млн. сом. е 120 процент, цу даькъе социально-культурни гIулакхашта 65,5 млн. сом (127 процент).

Цул совгIа, дерригача хувцамашка дахийта кхы тIа а хьожадаьд стабилизационни фондера 130,0 млн. сом.

1991 шера массе тайпара бюджеташа дIахецаш дола керттера ахча социально-культурни гIулакхашка дода — из да 307,0 млн. сом, е бюджетера дIадодача дерригача ахчах 71,9 процент. Халкъа боахама доакъошка дIадахийта лерхI 88,5 млн. сом, е 20,7 процент, паччахьалкхен Iаьдалеи управлении органаш лелаяра — 9,6 млн. сом, е деррига дIадохийтачох 2,2 процент.

Социально-культурни гIулакхашка дIадахийта лерхIаш дола ахча укх тайпара дIа-хьа декъа лерхI: халкъа образоване министерства учрежденешта — 159,3 млн. сом, е 52,3 процент, здравоохранене министерства учрежденешта — 116,5 млн. сом, е 38,3 процент, культура министерства учрежденешта — 21,2 млн. сом, е 6,9 процент, социальни Iалашон министерства учрежденешта — 21,2 млн. сом, е 6,9 процент, социальни Iалашон министерства — 6,3 млн. сом, е 2,1 процент.

Халкъа боахама финансировани ярга дIадахийта лаьрхIача ахчах дукхагIдар хьожаду фусамий-коммунальни боахама — 57,4 млн. сом, йоагоча хIаман промышленноста — 5,6 млн. сом, аптечни сета — 4,9 млн. сом, баьцадаарийн консервайн маьхашта юкъера юкъ хьалйизара — 7,6 млн. сом, вешта аьлча республике бахача наьха вахара эггара лоархIамегIа долча гIулакхашта.

Бюджетни системагIа дIахьа декъар юкъарчал доацаш дувзаденна да цар керттера дакъа районийи городийи территоре тIарча социальни сферана кхоачаш хилар.

Масала, халкъа образованега дIадахийта лаьрхIача дерригача ахчах районийи городийи бюджеташта доагIача дакъа кхоач 88,7 процент, хIаьта республикански бюджета 11,3 процент мара кхачац, унахцIено лораяра а иштта — 62,5 а 37,5 а процент, культурана — 54,3 а 45,7 а процент, халкъа боахама — 73,7 а 26,3 а процент. Цу тайппара, бокъонаш моттигерча Советашта дIалларах цар территореш тIарча предприятештеи учрежденештеи хаддаза финансировани Iалашъяра хьалхара бехктокхам а царна дIабух.

Новкъостий!

Сессега чIоагIъяйта республика правительства хьачулу доходашта 199,4 млн. соми расходашта 204,5 млн. соми долаш, дефицита хьалда боарам 5,1 млн. сома болаш йола республика ший бюджета проект.

Республикански бюджета доходаш вIашагIтехай оборота тIара йоаккхача налогах хьачутелачи чотах 58,2 процент (136,5 млн. сом), союзнии республиканскии (РСФСР) доалахьарча предприятей организацей пайдан тIара йоахача налога чотах 13 процентни моттигерча доалагIа яраашкара — 45 проценти (21,7 млн. сом), кхычахьара хьатIаухача доходех.

Республикански бюджетера дIадохийтар 1990 шерарча бюджетера дахийтачул 56,4 процент, е 73,7 млн. сом дукхагIа хургда.

Нохч-ГIалгIай Республика республикански бюджет дIадохийтачунга диллача, керттерча шин даькъах латт — районийи городийи бюджеташта лаьрхIача дотационни фондаха (71,6 млн. сом), еррига республиканa эшараш Iалашдеш йола учрежденеш: Iилма, фармаци, паччахьалкхен капитальни вложенешта, дешара заведенешта (медучилище, музыкальни, культпросветучилищ, педагогически училищ), театрашта, творчески союзашта финансировани, газеташта, музейшта, заповедникашта, халкъа образоване институтa, ерригача республикански диспансераштеи республикански больницаштеи (туберкулезни, психиатрически), Сийлахь боккхача Даймехка тIема госпитала, къоанойи берийи инвалидийи дерригача цIеношта-интернаташта финансировани ярахи.

ХIанз лелаш йолча нормашкен нормативашкен хьежжа оттадаьд да дIадохийтар.

Масала, халкъа образоване учрежденеш лелаяра хьожаду 9,6 млн. сом, 1990 шера хьожадаь хиннача 7 млн. сома меттел, дIадохийта дукхагIа оттадаьд халкъа образоване институт хьаеллярцен социальни страхованега дохийтар 7 процентагара 26 процентага кхоачаш, е 1,2 млн. сом дукхагIа хиларцен дувзаденна.

Цул совгIа, республикански бюджета чотах 8,5 млн. сома финансировани е лаьрхIад керда школаш хьалъяра.

УнахцIено лораяра министерства чуйсагIача учрежденешка дIадахийта лаьрхIад 43,6 млн. сом, вешта аьлча 1990 шерарчул 56,2 процент, е 15,7 млн. сом дукхагIа. Из дукхагIа хилар укх бахьанаша дувзаденна да: «Могашал» яха республикански программа тIаэцарга хьежжа капитальни вложенешка дIадохийтар 5 млн. сом дукхагIа хиларца, социальни страхованега дохийтар 1,9 млн. сом, къахьегамах тела керда система юкъейоалаярга 1,5 млн. сом, боахама доал дара кердача хьалашка довлаш хиларца дувзаденна Нохч-ГIалгIай Республика минздраве резервни фонд хьаярца — 7,3 млн. сом дукхагIа хиларца.

Социальни Iалашонга дIадохийтар 1991 шера 29 процент дукхагIа а хинна 6,1 млн. сомага дIакхоачаргда. Цу гIулакхага дIадохийтар дукхагIа хиннад персональни пенсионерий пенсеш IатIатохарцен пенсионерий цу категорех афганцаш дIатохар бахьан долаш уж дукхагIа хиларцен дувзаденна.

1991 шера республикански бюджетера халкъа боахамга дIадохийтар 23,3 млн. сом, е капитальни вложеней объемаш кIезигъялари юртбоахама продукцега дIадахар юха меттаоттадари бахьан долаш соахкарчул 2-зза хIана дац аьнна кIезигагIа.

Иштта, районийи городийи бюджеташа а санна, къахьегамах мах телара керда системаши оптови маьхаши юкъедоаладарца дувзаденна кхы тIа а дIадохийтачоа лаьрхIа вIашагIйолла оттаяьй РСФСР стабилизационни фонд.

Республикански бюджета проект оттаьчули ерригача республика бюджет белгалъяьчули тIехьагIа комиссешка заявкаш йир 1991 шера республика правительства хьожадаьча ахчал совгIа халкъа боахама цхьаццадолча доакъошти социально-культурни гIулакхаштеи финансировани яра кхы тIа а ахча хьожадаш дарг ца хилара хьакъехьа. Республика финансови таронеш дукха а дукхагIа да дIадехар.

Цудухьа цу дешай цхьа дакъа, цу тIа а ондагIа дар, къоастадергда РСФСР стабилизационни фондера дIаухийтачоа еча финансированехи чотах, деррига а лаьрхIача 130 млн. сом а хьожадеш, цу даькъе:

просвещене гIолла мероприятеш чакхъяхара:

а) «Хьехархойи халкъа образоване учрежденеш дукхача кхыча болхлойи алапеш лакхдара хьакъехьа» РСФСР Министрий Совето 1991 шера 8 январе № 17 а йолаш баьча соцамга хьежжа — 26213 эзар сом;

— «ДегIан хьаькъалан сакхаташ долча берапштен кхувшбоагIараштен лаьрхIача дешара - кхетама учрежденей болх тоабара де дезарий хьакъехьа» СССР Министрий Совето 1990 шера 8 декабре № 1238 а йолаш баьча соцамга хьежжа — 665 эзар сом;

— «Кхалнаьха хьал тоадара, налай берали Iалашдара, дезал чIоагIбара сагота чакхдахаза дардгоацача гIулакхий хьакъехьа» СССР Лакхехьарча Совето 1990 ш. 10 апреле № 1420-1 а йолаш баьча соцамга хьежжа опекунашта гоcпособи IотIатохара — 498 эзар сом;

— «1898—1990 шерашкен 13-ча пятилеткен экономика финансови хьал тоадаран ахчан лелар чIоагIдаран де дезарий хьакъехьа» КПСС ЦК-аси СССР Министрий Советои 1989 шера 15 марта № 231 а йолаш баьча соцамга хьежжа халкъа образоване учрежденешка буача кхачанна — 184 эзар сом;

— культура болхлой алапи лакхделга РСФСР Министрий Совето тIадилларга хьежжа — 4938 эзар сом;

— керда оптови маьхаш юкъедоаладара а цунца дувзаденна просвещене учрежденешка кхы тIа а дIадодачоан — 22319 эзар сомн цар сеть шеръярга — 4367 эзар сомн; деррига а халкъа образованен культуран учрежденешка дIадохийтар — 59186 эзар сом.

б) унахцIено лораяра:

— «Бахача наьха могашал лораелга дIахо тоадаран здравоохранене материально-технически база чIоагIъяран де дезарий хьакъехьа» КПСС ЦК-аси СССР Министрий Советои, 1988 шера 20 июне 764 а йолаш баьча соцамга хьежжа медикаменташи човнашта хьерчаю материалаши ийярга дIадохийтар лакхдаьд 2433 эзар сома;

— цкъара тохаш дола ширицаш эцара — 3045 эзар сом;

— хьовзам хинна саггота эттача гIулакхашка дIадахийта — 852 эзар сом;

— керда оптови маьхаш юкъедоаладара — 20694 эзар сом;

— кердача учрежденешта — 6870 эзар сом.

Деррига а унахцIено лораяра гIулакхашка дIадохийтар 34072 эзар сом да.

Цул совгIа, стабилизационни фондера 1991 шера 1 январе денз керда маьхаш юкъедоаладара Нохч-ГIалгIай Республикана хьожадаьд:

— капитальни гIирсаш хьалдара — 17727 эзар сом;

— социальни Iалашонна — 1818 эзар сом;

— фусамий - коммунальни боахама — моттигаш тоаяра объемаш хувцара — 5075 эзар соми фусамий фонда капитальни ремонт яра — 2101 эзар соми; деррига а — 7176 эзар сом;

— фармацена — 6144 эзар сом;

хIаьта иштта школьнии студенчески столовешка хинна планови зенаш меттаоттадара — 3500 эзар сом.

РСФСР стабилизационни фондера деррига а хьаэца лаьрхIад — 130 млн. сом, тIаккха из республика бюджетера кхы тIа а 30,5 процент дукхагIа дIадахийта дезаш хул. Фонд хьалххагIе а дIайийкъай ерригача районийи городийи бюджеташта лакхе белгалъяьхача правительственни программашца дувзаденна нийсде а дезаш дIадохийтача ахчай объемашка хьежжа, цунах районийи городийи бюджеташта доагIача дакъа стабилизационни фондера 80,3 млн. сомн республикански бюджета — 49,7 млн. сомн.

Мукъаба сона 1990 шера бюджет кхоачашъяра итогех лоацца хоам бе.

Финансай министерствaн моттигерча цун органаши динза дарг мел доаца хIама даьд ахчаш хьагулдара, доходаш дикагIа вIаштIехьяхара, кхы тIа а ахча хьатIадоагIаргдола моттигаш лахара а социально-культурни гIулакхаштеи халкъа боахама доакъоштеи финансировани яра чIоагIъьча планашка хьежжа из дIахьежадара а.

1990 шера паччахьалкхен доходаш Iалашъяра план 103,2 процент кхоачашъяьй, планал совгIа яьхай 22,1 млн. сома доходаш. 1989 шераца нийсйича паччахьалкхен доходий объем 6,5 млн. сом лакхъеннай.

ХьалхагIе а даьча лоархIамегIа, Нохч-ГIалгIай Республика бюджет доходашта 107,1 процентти расходашта — 98 процентти кхоачашъяьй. Бюджета еррига дефицит 18,2 млн. сомаца дIакхьалай.

Доходашта ерригача районийи городийи бюджеташ 106,5 млн. сома кхоачашъяьй, эггара дикагIа толамаш даьхад Шелковски районо (134,1 процент), Грозненски районо (117,0 процент), Назрановски районо (110,9 процент), Урус-Мартановски районо, городаша Грозне, Гудермесо, МагIалбико, кхычар. 1991 шера 1 январе кхачлача лаьрхIача ерригача районийи городийи доходаш расходел совгIа яьннай 22,2 млн. сома, тIаккха цо йиш хулийт моттигашка кхы тIа а хьаувтташ йола проблемаш цар шоаш къоастае.

Массе боарамий бюджеташ вIаштIехьъяхара кердача принципаша лерхI шо-шоай бюджеташ къаьст-къаьста хилийта. Масала, г. Грозне расходел совъьлла доходаш 6,7 млн. сом да, Грозненски районе — 4,1 млн. сом, Шелковски—2,8 млн. сом, Урус-Мартановски—1,4 млн. сом, Шалински — 1,1 млн. сом, Назране — 0,9 млн. сом, Гудермесе — 0,7 млн. сом, МагIалбике — 0,7 млн. сом. Шоай ахчаш доллаше а исполкомий цхьаболча председателаша Министрий Советага дехар даьд кхы тIа а ахчаш хьожадара (Шалински, Малгобекски, Назрановски).

Планал совгIа хиннача доходий чотах республикански бюджетера финансови новкъостал даьд моттигерча промышленноста ТПО-на — 1 млн. сома, моттигаш тоаяран тоъаш йоаца оборотни средстваш дIакхоачашъяран фусамий - коммунальни боахама — 3—4 млн. сома, кердача хьалашка хьежжа алапи телара — 1200 эзар сома, Гурьевски областера баькха беженцаш «Чайка» яхача гостинице бахара — 414,5 эзар сома, 200 млн. сома боараме финансови новкъостал даьд республика городаштеи районаштеи.

ХьалхагIа белгал ма даьккхара, республика паччахьалкхен бюджеташта 98 процент кхоачашъяьй, е бюджетера дIахийца 7,2 млн. сом пайда ца эцаш дисад. Уж я керттерча даькъе кхача, медикамента, кIаьдеи чIоагIеи инвентарь санна йола статьяш. Бахьан — хьаэпа тоъал уж ца хилар.

Налогий хьакъехьара законодательство кхоачашдара, уж нийса лархIара, йиззан шоай ханнахьеи бюджете хьачутелара тIахьожам лоаттабар духьа республике вIашагIъехкай паччахьалкхен налогови инспекцеш. Еррига районии, городской, республикански налогови инспекцеш штаташца бизза кхоачамбаь я.

Отчет еча юкъагIа проверкаша чулаьцаб 55,6 процент плательщикаш.

Бюджетаца вIаши лелаю расчеташ толхаярах налогови инспекцеша деррига а лаьрхIача 79 эзар сома административни гIодаш техад 708 гIулакхаш тIарча нахан граждананштеи, пайда, доходаш кхайла кхахьарах гIодаш а теха предприятешка, организацешка, кооперативашка бюджете хьачудалийтад 733,2 эзар сом.

Кооперативашта а гражданашта а транспортни средстваш йохкара порядок толхаярах бюджете кхы тIа дIачухьожадаьд 1653,3 эзар сом ахча.

Цхьабакъда, тIахьожам лоаттабара болх тоабара чотагIа хьахиннача резервех хIанз а биззача боараме пайда ийцабац, цудухьа инспекцеш цу лостамагIа къахьегаш я. Шоай балха тIа лертIа шоайла вIаши гIулакхаш а леладеш, координаци а яц Паччахьалкхен налогови инспекцеш чурча гIулакхий министерствай.

1990 шера КРУ аппарата яьча ревизешеи проверкашеи гучадаьккхад 3453 эзар сомага кхоачаш зе даь хиннилга, цу даькъе, законагIа йоацаш расходаш ярах 2761 эзар сом, ахчан средстваши материальни маьхаленаши ца таьарцен лечкъаярцен 651 эзар сом, хIаьта приписками ярцен отчетность телхаярцен 41 эзар сома маьха зе даьд.

Гучадаьккхад цу даьча зенах боахамий организацеша 2363 эзар сомага кхоачаш зе даьла, бюджетни организацеша — 310 эзар сом, юртарча, поселкови Советаша — 97 эзар сом зе даьла. Цу хьакъехьа доагIаш дола де дезараш тIаэцара 532 эзар сомага кхоачаш доадахьа ахчан хьакъехьа 26 гIулакх следственни органашка дIачуденнад.

Новкъостий депутаташ!

Нохч - ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета «предприятешкара налогаш яхарах», «Доалахьенах», Нохч - ГIалгIай Республикан СССР, РСФСР-ан юкъера полномочеш къоастарах дола Законаш тIа ца эцарах 1991 шера лаьрхIа Нохч-ГIалгIай Республика бюджета прогноз санна республикански бюджета проект, оборота тIара йоаккхача налога, пайдан тIара йоаккхача налога, хIамаш йохкара тIера йоаккхача налога, транспортни средстваштеи Госзайма тIареи йоаккхача налога нормативех йолча Нохч-ГIалгIай Республикан РСФСР-ен правительства соглашенеи, хIаьта иштта, республика а союзни доалахьарча предприятешта а бюджета хьакъехьа вIаши гIулакхаш леладара даькъера союзни законашен теркал а деш цар кIийлен тIа оттаяьй.

Республика бюджетен 1991 шера лаьрхIа республикански бюджетен проект, комиссешка материалаш ювцаш депутаташа яь замечанеш теркал а еш тоаеча хана, республика правительство хьажар шийн таронашка хьежжа уж замечанеши царна хетари кхоачашде. Масала, 1990 шера унахцIено лораеча фактически дIадахийтар 83,2 млн. сом долаш, 1991 шера 153,6 млн. дIадахийта лерхI, е 1,9-зза дукхагIа, дешара 1990 шера дIадахийтар 145,5 млн. сом долаш, 1991 шера 252,8 млн. сом, е 1,7-зза дукхагIа дIадахийта лерхI.

Цхьабакъда, цхьайола позицеш йизза кхоачашъяьяц: царна юкъе — баьцадаарий, коартолий, консервай маьхий башхало юла меттаоттаяра ассигновании еш дола ахча кхоачам болаш ца хилар; из цу гIулакхана дIадахийта лаьрхIачул шозза дукхагIа эш.

ХIанз къоастаянза йолаш юс городской пассажирски транспорта деш дола зе меттаоттадара проблема, городаши районаши тоаяра хьахийца средстваш а хила эшачул кIезигагIа я, газах а цхьаццадолча дешаех а планови хулаш дола зе юхаметтаотта дара эшар а хеттача беса кхоачашдаьдац.

Лакхе белгалъяьха проблемаш къоастаяра духьа финансай министерства бюджете кхы тIа ресурсаш лохаш къахьегаш я, масала, автомобилаши компьютераши юхайохкара, служебни легкови транспорта тIера налогаш йоахилга юкъедоаладарца. Республике доалахье дIаса къоастаяра, цун приватизаци яра болх чакхбаьккхачул тIехьагIа районий, городий бюджеташка паччахьалкхен доалахье йохкарца средстваш хьачуяхка еза. Цул совгIа, «СССР моттигерча самоуправленеи моттигерча боахамеи юкъарча лардех» долча СССР Законага хьежжа халкъа депутатий моттигашкарча Советаша бюджетни йоаца фондаш хьаю, цу юкъе доагIа наха, предприятеша, организацеша, учреждененеша шоай лоIаме а сагIийна а хьачутела ахча; моттигерча займий, аукционий, лотерей доходаш; гонахьара Iалам бIехьдарах, маьхашеи тарифашеи телхарах, административни зуламаш дарах теха штраф; халкъа депутатий моттигашкарча Советий территоре тIа йолча предприятешка проверкаш йича гучадьннaчох е лохъьча доходех 50 процент кхоачаш дола ахча. Цу фонда средстваша а гIо дергда цхьаццайола проблемаш къоастаеча.

Халкъа депутатий моттигашкарча Советаша 1991 шера лаьрхIа городий, районий бюджет оттаеча, е чIоагIъеча хана шоай доалахьарча территоре тIарча экономически потенциала анализ е еза. хIара предприяти бюджет вIашагIйоллача а социально-экономически дегIаккхувлара, финансови хьала стабилизаци яреи из чIоагIдареи программаш кхоачашъеча а дакъа лоацаргдолаш.

Новкъостий депутаташ!

Шо хьажийтара а шуга чIоагIъяйтара а юкъехьу аз 1989 шера республика Паччахьалкхен бюджет кхоачашъяра отчет, из доходашца 351,4 млн. сомеи расходашца 322,9 млн. сомеи я, расходел доход 28,5 млн. сом лакхагIа а йолаш. Дех шуга ер отчет чIоагIъелга.

Къамаьл даь чакхйоалаш, аз цIаькха а дех шуга халкъа депутаташ, 1991 шера республикански бюджет кхоачашъе бокъо лулга.

Из закон тIаэцалга хьалхадаьккхад Керттера Закон (Нохч - ГIалгIай Республика Конституци), бюджет хьакхолларца дувзаденна дола кхыдола законаш тIаэцалца экономика, къаьста социально - экономически сфера функционировани е эшаш хиларо. Иштта республика правительства тIадилла деза хулаш дола хувцамаш теркал а деш, эшаш йола корректировка елга.

СТАЛИНА ТIАБАХАЧА ХАНА

Ший бокъонца долча исторически овлаштa юхатIадерзар—вай халкъа хьалхашка эгтара саготагIа эттача, лоархIамегIарча проблемаех цаI. Лер йоаеш дIаьхай дIаяхача ханара гIалгIай исторически хIамаш гойташ мелйола белгалонаш.

Лер йоацаш дайнад дукхагIдола архиви документаш, хIаьта цар моттиг хIанз а тIехьа дIалоац бериевски охранко вIашагIдехкача йоазонаша-харцонаша. Цудухьа, дайнараш юхаоттаданза даргдац, «гаьнна дIадахача деной гIуланхашта» юкъе керттера проблемаш а яь хьаоттаяь событеш бIаргагуш хиннарашкара; цу хана баьхарашкара материал буртигаш, лохьадеш санна хьагул а яь.

Ираза, цу тайпара нах лорабеш боахабаьб вайна сихха йодачеи цхьанна хIанах къа ца хетачеи хано. Царех цаI — Льянов Солсбика Альмад. 1907 шера ваьв из. Парте вац. Куйбышева цIерагIча Военно-инженерни Академе эгтара хьалхара студент-гIалгIа. Из дIалькхачул тIехьагIа дIахо дийшад ВТУ (хIанз МВТУ). Дика вовзаш хиннав цунна Зязиков Идрис, цкъа санна дукхаза а бIаргавайнав Сталини М. Калинини.

1928 шера парте Къулбаседа Кавказски крайкома (секретарь хиннав Андрей Андреевич Андреев) бюрос Сталина указанегIа соцам баьб г. Владикавказ Къулбаседа ХIирийченна дIаялара хьакъехьа. Крайкома бюро решенена духьала протест еннай ВКП (б) ГIалгIай обкомои областной Советои.

Цул тIехьагIа города гонахьа гIетта дош дувца бех аьнна, Москве ВЦИК-а заседане Iобийхаб Зязиков Идрис, кхыбола кулгалхойи, СССР ВЦИК-а член хинна Бузуркиев Сонт-Iаьлеи.

ГIалгIашка яьхад областной центр г. Назране хьае. Цу гIулакха хьожаде лаьрхIад 10 миллион сом (цу хана Iалаьмате дукха ахча хиннад из!). И. Зязиков керте хиннача ГIалгIай делегаце хьадийхад шоай лаьттан тIа Iойилла город гIалгIашта хьалулга, герз бе а делла кIайгвардейцехи дукхагIбараш кIайчарна тIехьа хиннача хIирехи из кIалхаръяькхараш тешшаме уж хилча хIаьта а. Кхы де хIама деце, йоахар, Тийркага гIолла екъа город: города аьтта оагIорахьара дакъа гIалгIашта дIале, аьрда оагIорахьардар—ХIирийченна.

Г. К. Орджоникидзеси А. И. Микоянеи Зязиков Идриса хьехар деш йоахар, ВЦИК-агара я яхаш еча предложенена раьза хила, из корта боацаш йола идея мадарра аьлча Сталина керта чу хьахиннаяле а, цар тешайора, Сталина лоIама духьалвала гIертавар, аьнна, хIама хургдоацилгах, хIанз хIаьта а вета а город хьаякха цун вIаштIехьдаргдоацалга, хIаьта Г. К. Орджоникидзес дош денна хиннад Назране йоккха завод Iоюллийтарг ма я ше, аьнна.

Цхьабакъда, гIалгIай делегаце хьатIанийцадац из. Города хьакъехьара дош ца къоастадеш дисад. Цу хана Зязиков Идриса оалар: «Сталин сона вовз. ТIаккха нахага фу аргда аз? Шоай гIулакх дехкад, аьнна,бехкеверг ма вий со гIалгIаша. Цар цIаккха а машар хургбац городах бовларца».

1934 шера январь бетта Нохчий автономии областах Iотехар ГIалгIай автономии область. Цу тайпара даь а, ше лийрхIар кхоачашлир Сталина: Владикавказ ХIирийченна дIаелар.

Цу хана ВТУ инженерногIишлон факультете деша вагIар со. Сои Джамбулатов Солсбика Махьмади цхьана Iеш вар Воздвиженскии Моховойи улицаш вIашагIкхетача саьнгга (Манежа нийсса сехьа) ВЦИК-а Советий 4-ча ЦIеной № 11 йолча цIагIа (флигеле). Цу цIеношка I-ча этаже (Моховой улицагIа) яр М. И. Калинина приемни. Тхо чуIийна цIа ВЦИК-ерча гIалгIай представительства секретара дар.

Цу хана, г. Владикавказ Къулбаседа ХIирийченна дIаяларах долa дош къоастадеш долча хана, Джамбулатов Махьмад I-ча МГУ (шоллагIъяр яр) советски права 3-ча курсе деша вагIар.

Цкъа Бузуркиев Сонт-Iаьлас Махьмадагара дийхар Сталинца къамаьл деча хана ший талмач хулга. ЙоагIаш йолча инстанце заявка елар М. Джамбулатовна. Еррига формальносташ чаккхъяьнначул тIехьагIа, С-I. Бузуркиевеи М. Джамбулатовеи юххера а вIаштIехьдаьлар

«Халкъа дагадоагIарий хьдда ха яц»

хургволча «ерригача ханийи дерригача халкъийи баьччанна» (цу хана из хила Iомалуш мара вацар из) тIабаха.

С-I. С. Бузуркиев: «Аз гIалате, цхьаккха лард йоацаш решени логрхI цунах хIана аьлча город Владикавказ гIалгIай юрт иллача, гIалгIай лаьтта Iойилла а кIайгвардейцехи цар гIончех хIирехи шоай эзараш синош дIателаш гIалгIаша кIалхаръяькхха а я. Бокъонга диллача—город гIалгIашта дIаяла еза».

Сталин: «Шо, гIалгIай, кIезига нах да. ХIирий 2-зза совгIа дукхагIа ба. ГIулакх кхы а мишта аьлча, хIирий халача хьал тIа ба: цхьан оагIорахьара гуржаша готбу уж, хIаьта шоллагIча оагIорахьара—цар шаьра лаьтташ дац... ХIаьта «яькхха-чоа я», аьнна, дIаелча фу дар-хьогI? Шо, гIалгIай, раьза хургдий?»

С-I. С. Бузуркиев (гIадваха): «Даьра хургда, нов. Сталин!»

Сталин: «Бакълув, сона хов, нагахь санна дош ишта оттадича, оаш, гIалгIаша, город дIайоаккхаргйолга. ХIирий шо моргаш бац».

С-I. С. Бузуркиев: «Иштал дика мичара хов хьона, нов. Сталин, хIирий истори?»

Сталин: «ХIирий сона бовз сай даьда Ф. Дзугаев хIире хиннадаь».

Уж дерригa хIамаш цкъа санна дукхаза а дийцад М. Джамбулатовеи С-I. Бузуркиевеи.

ГучогIа, оттаде бахьанаш ца хиларахи хоадамболлаш йола духьале оттарахи лаьрхIа хургда Сталина город дIаялара дикагIйола ханаш хьатIаотталца сабарде. ХIаьта хIанз вайна махарра, гIалат а ваьнневац: уж «дикагIйола ханаш» белгтала хьатIа а эттай 1934, хIаьта керттерча даькъе — 1944 шерашка.

А. С. ЛЬЯНОВ,
персональни пенсионер.
(1990 ш. 25 декабрера «Ленина никъ» яха газет).

Халкъа оаз

«ГIалгIай халкъа шоллагIа съезд»

яхача книжках

Массанахьа санна кхьхат кхоачамболлаш доацаше, типографеш мукъайоацаше арадаьккхад ер книжка. Долче, атта хиннадац из де. ХIаьта а уж ерригa новкъарленаш а халонаш а эшаль нахага кхьачад из. Ма дика болх ба из де вIаштIехьдаьнна!

Цу книжка редактор хиларах тарра, са геттара боча да из. Иштта боча а дукха дезаш а хилда из хIара гIалгIачоаи нохчочоаи, вай республике вахача моллагIча къамах волча дог-уйла цIена йолча хIара сага.

«ГIалгIай халкъа шоллагIа съезд» яха книжка — гIалгIай халкъа бакъйола а денале а оаз, цун бала а дега Iаткъаш дар а. Цхьан хана хиннар а таханардар а дувц цо, хIаьта, кхетадеш ма хиллара, кхоана хургдар ха гIерт. Цу книжкас ше ма ярра хьахьокх бокkъонца йола халкъа дипломати, гIалгIай халкъ машара тIехьа хилар, доттагIал леладеш а барт болаш а шийна лоаллахарча а гаьннарча а халкъашца из даха ловш хилар.

Майрра ала йиш я, «ГIалгIай халкъа шоллагIа съезд» яха книжка тахан вайна чIоагIа накъадаргдолаш а эшаш а да, аьнна. Цо берригача гIалгIашка йоах: хьаькъал долаши сабареи хила, дог-уйла цIена йолаш хила.

«ГIалгIай халкъа шоллагIа съезд» яха книжка арадаьннад алхха ГIалгIайчен автономи меттаоттаяра йолча Оргкомитета хьалхаленца. Из, шеко йоацаш, гIалгIай халкъа духьа цо чакхдаьхача дукхача дикача гIулакхех цаI да.

Аз дех шугара, новкъостий, сих а ца луш, уйла а еш из книжка дешар! Лорадеш леладе из, шоай тIехьенашта а кхоачаргдолаш!

Укх гаргтарча деношка книжка дохкаш хургда «Книготорга» тикашкеи «Союзпечата» отделенешкеи.

I. КОСТОЕВ,
«ГIалгIай халкъа шоллагIа съезд» яхача книжка редактор.
г. Москва.

КОНКУРС КХАЙКАЙЮ

Нохч-ГIалгIай Республика халкъа образоване министерства конкурс кхайкаю юкъерча общеобразовательни школа I—II классашка Iомадеча укх предметашта лаьрхIа программаши учебникаши оттадара:

— Вай края истори;
— Вай края географи.

Нохч-ГIалгIай Республика халкъа образоване министерства дешара-методически Совето могадаьчеи чIоагIдаьчеи учебникий структурашка, концепцешка хьалхагIа хьажа а хьежа, конкурсе дакъа лаца йиш я Iилманхоех, методистех, йоагIаш йола Iилма-методически квалификации практически балха опыти йолаш болча школай хьехархоех болча авторийи авторски коллективайи.

Конкурсе дакъа лаца безам хиларах заявка ялара ха — ер кепатеха араяьннача дийнахьа денз цхьа бутт.

Конкурса условеш йовзеи заявкаш яхьаши укх адресагIа дувла: 364021, г. Грозный, Партизански улица, 19, халкъа образоване институт, издане кабинет.

ТЕЛЕВИДЕНИ

12 ФЕВРАЛЬ.

ШИНАРА

I ПРОГРАММА

6.30 — «Iуйре».
9.00 — Актуальни репортаж.
9,15 — «Дарвоз». Телевизионни документальни фильма премьера.
9.30 — Берий сахьат (немецки меттала урокаца).
10.30 — «Серебряные озера». Художественни фильм.
12.00 — ТСН.
12.15 — «Джаз в кармане». Владимир Чекасин. Фильм-концерт.
15.00 — ТСН.
15.15 — «Ставка больше, чем жизнь». Художественни фильм. «Отель «Эксельсиор». Фильм— II.
16.20 — «Я чувствую неизбежность». Телевизионни документальни фильма премьера.
17.05 — «Фаьлг Баьчохи цун наьнахи». Мультипликационни фильм.
17.25 — Къамаьл ду СССР МВД министра заместителa С. Лисаускаса.
17.40 — Берий музыкальни клуб. «Рок-урок».
18.25 — «Советы постороннего». Итальянский бизнес и исторические аналогии».
19.10 — ДIалохк РСФСР халкъа артистка О. Воронец.
19.30 — Презентация Пекинского телевидения на ЦТ.
19.50 — Телевизионни документальни фильма премьера. «Великая китайская стена». (КНР).
20.10 — Кхо серн йолча телевизионни художественни фильма премьера. «Фиолетовые соблазны». 1-ра сери. (КНР).
21.00 — Ха.
21.45 — «Вид»-а гойт: «Поле чудес».
22.30 — Телевизионни художественни фильма премьера. «Китайские рыцари» 1, 2-сереш.
00.00 — ТСН.
00.20 — «Противостояние». Телевизионни пхи сери йола фильм. 1-ра сери.
02.25 — «Къаьнарча кино санна». Оперетта артистий концерт.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Ларец древности». Научно-популярни фильм.
8.35, 9.35 — Физика. 11 класс. Лазераш.
9.05 — Французски мотт. 1-ра шу.
10.05 — Французски мотт. 2-гIа шу.
10.35—11.35 — Музыка. 6 класс. Эрсий халкъа иллеш.
11.05 — Вай беш.
12.05 — ДIалохк Г. Беседина.
12.25 — Лыжный спорт. Дунен чемпионат. 5 км. Кхалнах.
13.30 — Ритмически гимнастика.
14.00 — В. Тендряков. «ЖIалийна маькх». Телеспектакль.
15.10 — «Иштта ях-их». Документальни фильм.
17.25 — Передачай программа.
17.30 — Телефильм.
18.00 — «Театр-сан дахар». Телеочерк (нохчий меттала).
18.20 — Музыкальни открыткаш.
18.30 — «Хано тIера боаккхаргбац бехк».
19.10 — ИПП.
19.50 — Бийса даькъала хийла шун, бераш!
20.00 — Меттах йола Закона проект ювцаш (Духьалара эфир).
21.00 — Ха.
21.45 — «Кинопанорама».
23.00 — С. Цвейг. «Воскрешения Генделя» Литературно-драматически композици.

13 ФЕВРАЛЬ.

КХАЬРА

I ПРОГРАММА

6.30 — «Iуйре».
9.00 — Деловой курьер.
9.15 — Берий музыкальни клуб «Рок-клуб».
10.00 — «Фиолетовые соблазны». Телевизионни кхо сери йола художественни фильм, 1-ра сери (КНР).
10.50 — «Свинопас». Мультик.
11.10 — «Китайские рыцари», Телевизионни художественни фильм. 1-ра сери (КНР).
12.00 — ТСН.
12.15 — «Китайские рыцари», Телевизионни художественни фильм. 2-гIа сери.
15.00 — ТСН.
15.15 — «Ставка больше, чем жизнь». Фильм—III. «Совершенно секретно».
16.10 — «Второй украинский, Хроника и воспоминания». Документальни фильм.
16.50 — С. Поркофьев. Скифски сюита «Алла и Лоллий».
17.15 — Берий сахьат (ингалийски меттала урокаца).
18.15 — IV Всероссийски халкъа инструментий доакъашхой конкурс.
19.05 — Недипломатически беседы. Дакъа лоацаш ва Чрезвычайни полномочни Франци вола СССР посол Ю. В. Дубинин.
19.30 — «Ярмарка в Лунтане». Документальни фильма премьера. (КНР).
20.10 — «Фиолетовые соблазны». 2-гIа сери (КНР).
21.00 — Ха.
21.45 — Телевизионни художественни фильма премьера «Ли мадчжао». 1-ра сери (КНР).
23.10 — Опера езараштa.
00.10 — ТСН.
00.30 — «Противостояние», Телевизионни художественни фильм. 2-гIа сери. 1-ра дакъа.
01.25 — «Шекспириана», Фильм-балет.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Са а хилийта цIена...». Документальни фильм.
8.35, 9.35 — Информатикаи вычислительни техникаи лардаш. 11 класс.
9.05 — Немецки мотт. 1-ра шу.
10.05 — Немецки мотт. 2-гIа шу.
10.35 — Литература. 7 класс, А. П. Гайдар «Школа».
11.05 — УнахцIено.
11.35 — ДIалохк П. И. Чайковске цIерагIча московски пачхахьалкхен консерваторе студентий хор.
11.55 — Лыжный спорт. Дунен чемпионат. Двоеборье, Эстафета 3 по 10 км.
13.45 — Телевизионни музыкальни абонемент. Презентация Российского национального симфонического оркестра. Передача — 2.
14.45 — Документальни фильма премьера. «Неосторожники».
15.15 — Украина музыкальни фольклора концерт.
17.05 — Передачай программа.
17.10 — Кинопрограмма.
18.10 — Музыкальни открыткаш.
18.20 — ИПП.
19.00 — Медицина в хозрасчет (нохчий меттала). (Духьалара эфир).
19.45 — Фильм-реклама.
19.50 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! Мультик.
20.05 — Хоккей. СССР чемпионат. «Сокол» — «Спартак», (3-гIа период).
21.00 — Ха.
21.45 — РСФСР Верховни Совета сессе.
22.15 — Н. С. Лесков «Очарованный странник» яха телеспектакль.

ЗIАМИГАЧА КЪОАЛАМА ДОККХА ДУНЕ

Аз къоаламаш гулду 30 шу да. Сога ба 44 мехкара 3414 къоалам; доазол дехьара — 2402, советски — 1013. ДукхагIа дола къоаламаш да США-ра, ФРГ-ра, Китаера, Японера, Индера, Швейцарера. Эгтара бокихагIа бола къоалам 60 сантиметр бIаьха ба, хIаьта эгтара зIамагIбар — цхьа сантиметр. Иштта сеченеш а я цар тайп-тайпара: кхо са болаш, ялх са болаш; бархI са болаш, шаьра, герга, биъ са болаш, спираль санна хьовзабаь, иштта кхыча тайпара а. Конструктора-художника говзало цецбоаш. Цавоалаш хьайна хьалхашка хаттар оттаду Iа: «Кхы малагIа къоалам арабоаккхаргба-хьогI цар?

Къоаламашца дувзаденна дукха хIамаш хиннад. Диъ бIаь шу да цар шоай дагара уйла каьхата тIа яьккха, язде, проекташ оттае, сурташ дахка наха новкъостал ду...

Са коллекцена юкъе массехк раздел я. Царех цаI я паччахьа Россе хинна къоаламаш ду фабрика. Хьалха Россе къоаламаш ду фабрика пхиъ хиннай. Царна юкъе цIи хеза хиннар Москве ярз из хьаьй 1875 шера, хьалхарча гильде купеца В. Ф. Карнаца. Цун доалахьа хиннай из. Цу фабрикера къоаламаш Ерригроссеи промышленнии художественнии выставкай экспонаташка хиннад. 1882 шера Москвеи, 1896 шера Нижни Новгородеи дото е бронзови медалашца белгалбаьхаб уж.

Советски раздело дIахьокх къоаламий йиъ фабрика. Царна юкъе цаI а хиннай 1926 шера. ШоллагIа яр цу шерашка хьалъяй американски бизнесмена Арманд Хаммера. Малхбузен Европера «Стаедтлер» яхача цхьан къаьнарча фабрикера къоаламаш а да сога. Из вIаштIехьъяьккхай 1662 шера. 1997 шера ший 275 шу дузаш цар арахийцад юбилейни лаьрхха печаткацара къоаламаш. Са коллекцена юкъе ба цу фирма марка йола кхо къоалам. 1761 шера тIеххьарча хана Каспара Фабера вIаштIехьъяьккха хиннай ший фамилегIа къоаламий производство. Са коллекцена юкъе ба цу фирма къаьнара къоалам—цун 120 шу даьннад. «Тайсон дер» яха марка йола чешски къоаламаш 1958 шера Брюсселе хиннача дерригдунен выставке цIи хеза дар. Цу коллекцена юкъе ба 1937 шера, эгтара хьалхарча экспедице болх беча хана Къулбаседа полюсе хинна къоалам.

Рудольф ВАРДАНЯН,
инженер-конструктор.

Дукха везача поэтах йола уйлаш

РЕЦЕНЗИ

МоллагIча сага укх дунен тIа дукха дезаш илли, дукха безаш нах, гIулакх хул. Со бер долча хана денз сона дукха безача наха юкъе дикка моттиг дIа а лаьца, са уйлашка чIоагIъенна дIаэттарех яр Албаков МурцIалий Джабраьила цIи. Из бIаргавайна вайзавацар сона, из сона вайзавар ший дега цIийца, хьаькъала кIоаргалца цо язъьча башхача поэтически произведенеех. Цун цIи йоаккхаш хезача хийла сага бохам баргба. Бохам баргба из башха поэт вайна юкъе ца хиларах, сел хьалха, къона волаш цо вахар дитарах, дага хинна цIена уйлаш шийна хийттача тайпара кхоачашъе цун вIаштIехь ца даларах. Бакъда, из ше тахан вайна юкъе веце а, цо вайна дитад ши жовхьар — поэзеши книжка. Поэзи езараш та а ешараштa а уж дика довз, дукха деза. Дукха деза цкъа Iодийшача уйлай цIеналца, хозалца каравугаш доландаь, царна юкъеяха стихаш цкъа Iойийшача даим а дег чу яха юсандаь. Цо хьагойт поэт наьха дег чу дужаргдолча тайпара дош ала ховш хинналга, алхха наха гIулакх деш, царна дуне кхы а хозде ший иллеш хьакхоллаш ваьхалга. Сага сийле сенца я те? Из яккха йиш яц топаца, шалтаца, сийле яккха йиш яц киловзалца, хIилланца. Сона хетачогIа, сага сийле алхха эздийча, хозача гIулакхашца мара йоаккхалургьяц. Ше лаьтта яьккхача дукха йIаьха йоацача заман чухь шакIа санна цIенача дешаца, хозача уйлашца адамий дегаш карадига вIаштIехьдаьнад цун. Из яц-те сийле?

Вайнаха дувцаш хезад сона: моцагIа ер дуне доагача хана цу тIа кхосса ча мегIилг дахьаш деваd хьазилг, хIаьта чIагарго из йоае дагахьа хи къург беннаб. Иштта шин тайпара хул адамаш а, цаIаш — хьазилга уйла йолаш, вокаш чIагарга тарлеташ. Цу чIагарга яр санна хоза уйла йолаш, адамашта долча диканна малхаваьнна хиннав Албаков Джабраьил а. Цудухьа аьннад цо:

...Ваха безам ба са наха,
Сайна мога гIулакх деш,
Ваха безам ба са, вахаш
Сона къаьга ситле эш.

Мичахьа кхийна хиннав иштта цIена уйла йола, кIоаргтара наьна мотт ховш, шиш къам, цунна хьалхара валлал, дукха дезаш вола зIамига саг. Поэзи ше санна, хоза цIи йолаш я Джабраьила са хьийста юрт. ГIалмисте — ма дукха йийзай из поэта, йийза ецаре шиш цхьан книжкана из цIи лургьяцар цо. КховзткъалагIча шерашка Нохч - ГIалгIай паччахьалкхен педагогически институте дийшад зIамигача саго. Сона хьалхашка улл цу хана арадаьнна цун хьалхара «Наьна кулгаш» яха стихай книжка. БеттагаргатIара хьахьеж курала, сонтала тамагIа доаца, вахарах дог дилланза волча цун юхь. Боарамга диллача цу диткъача книжка селлара хьаькъале, безаме уйлаш чулаца мишта вIаштIехьдаьннадхьогI, аьнна, хеталу. ХIаьта, ший шоллагIа книжка арадаьннача хана поэт воацаш хиннав малха. Iоажало витавац из ше а юхеюташ йола тIехьале адамашка йизза дIакхаьчалга бIаргаго.

«ГIалмисте» яхача Джабраьила книжкана ше дешахьалхе язъеш, хIанз СССР йоазонхой Союза член волча, Нохч - ГIалгIай телевиденеи радиовещанеи комитета керттерча редактора Мальсагов Увайса Абос аьннад: «Оалаш да саг цун хабарах а доацаш, цун гIулакхех мара вовзац аьле. Белгтала из ала доагIа наьха доттагIалах, дог-безамах лаьца: бокъонца везача доттагIчун дикал дукха ювцаш а хилац, хIана аьлча, цкъарчоа ювца ца езаш из гуш хул цун гIулакхашца. ШоллагI-дале, цох из ше волчул дикагIа хилац. Цул совгIа, хьанна ховр цох из талхий а цунна из пайдана хулий а. ХIаьта а со из ца йийцача Iелац: аз вувцаргвола доттагIа хIанз вайна юкъе вац. Цудухьа ца яздеш санна хала да сона цох яде а. Дагаух цун сибат, оамал, гIулакхаш. Дог тешац из вайца ца хиларах. Оалалац из веннав, аьнна. Из вар нахаца дог цIена, хьамсара, безаме, купалахьа вола зIамига саг. Иштта волаш дагавоагIа из Нохч - ГIалгIай педагогически институте деша баьгIачарна, цу института общежите бахаш дика а во а цунца юкъара дийкъачарна».

Мальсагова цу дешаша цIаьхха тешал ду Албаков дег тIара нах, дуне, вахар дезаш саг хинна хилара. Къьстта а бIаргагургда из поэта йоазош дешаш уйла йича. Яьсса, вахар ца довзийташ, ваха гIо ца деш йола произведенеш вIалла я а яц цо даьча йоазошца. Царех цхьачар дегIа зулам бодийташ цецвоаккх, вокхар сина тоам бу, кхоалагIчар уйла яйт. Уж ерригаш вахара оагIонаш я, царех яздеш волча поэта хьахьокхар диза, бIарчча вахар да.

Оалаш да: стихотворени цIаьхха дет чу сомаэкхача, маьре бода седкъа санна, гучаэккхача уйлах хьахул, аьла. Из бакъдеш йола произведенеш гу вайна вувцача автора кхоллама юкъе. Цу тайпара яздаьча мугIарех хет сона «Шек ма яла» яхача стихотворене мугIараш:

Шек ма яла, йоI, са
къонал тахан
КъамаргашкагIолла
лазаро
Лацарах. Со гаьна ва цо
вахьа,
Лазар дайду са хьо
езаро.
Шек ма яла!
Дайнадецпй хьона
Iуйре кхаьла, догIан
йолашше
Делкъе йоагIаш маьлха
сердалонах
Лепаши бер мо елаши.

Албакова книжкаш хьадийллача вайна гу укхаза тайп - тайпара тематика хилар. Даьхенах, вахарах, Iаламах, машарах, наьнах, безамах, иштта кхыбола чулоацам болаш я уж. Сага овла, йовхал из Iоваьча лаьттах, моттигах боал. Поэта эгтара дукхагIа еза моттиг а Даймохк хиннаб. Цунна чIоагтIа тешал деш я «ГIалгIайче, хьо еза сона» яха стихотворени. Даим а цун дог хьесташ хиннай ший мехка хозал, къоаной хьаькъал, мехкарий эздел.

ДоттагIал чIоагтIа лоархIаш а леладеш а саг из хинналга гуш да цо вайна йовзийтача уйлаех. Вахара лоархIамегIа йолча маьхаленех хеташ хиннад цунна адамашта юкъера хоза гIулакхаш, вIаши тIера хилар, эшшача кулг кховдадеш малха кIала ха яккхар. Цо чIоагтIа сий деш хиннад деган цIена долча дунен тIарча берригача наьха, сагах доахкача эгтара доккхагIдолча, динагIдолча кIамаех лоархIаш хиннад цо из. Берех йолча цхьан стихотворене тIа иштта йоах поэта:

...Iаьржадараш, дараш
кIай,
Вайх боккхийбу ноаной,
даьй,

Ва, дунен тIара дерриг
бераш,
Цхьа вежарий хила вай!

Лаьтта мел йолча наьна дег чу Iочухьажача санна аьннад поэта уж дешаш. Наьнах лаьца дош аьннадолаш, сона лов из къамаьл кIеззига дIашерде. Наьнах Iалаьмате дог лазаш, цул дукхагIа хIама ца дезаш хьавенарех ва поэт. Ше цамогаш хиларах, цунца наьна дега вас ярах шийх бехк ма билла йоах воIо. Цох хов вайна мел дукха йийзай из Джабраьила. Иа стихотворени ешаш бIаргашка хий ца отташ вусаргвац дог чудоалла саг.

Бехк ма билла
Воша,
Йиша,
Нана.
Бехк ма билла, Iа, са
къаьна да.
Шоана эгтар эшаш волча
хана,
Со хиланзар шаьлла
пайда ба.

Уллув отта воша вац
вешийна,
Са тешшаме оагIув бац
йишийна,
Со хьалкхеваь вола сай
из къаьна
Да Iохоаве,гIонча вац
со даьна.
ВIашагIкхийтта, исташа
дIа-хьа ийдеш,
Къонгех деш доа къамаьл
хьанийца,
Iа, са нана, йоаккхаргьяц,
йоккхийеш
Iайха хьалкхеваьча
вийий цIи.
Бехк ма билла, нана,
бехк ма билла,
Беша зиза кхувш мо хьал
а кхийна,
Гудар мо висав со тахан
алла,
Гунахь доацаш, хилар
мара дийна,
Бехк ма билла, нана,
бехк ма билла.

Поэта дега чIоагтIа Iаткъача хIамаех хиннад йоIо дош хувцар, зIамигача сага а йоIа а юкъера безам гоалбалар, тешам бовр. Из ше цIена уйлаш йолаш, тешшаме новкъост, саг хинна хиларца дувзаденна хила деза дувцащдар. Дош хувцаргдолча сагах лоралуш хиннав поэт, цунца цхьана иштта волча сагацара ший маза сихагIа дIахадар ловш а хиннав. Хьажал фу йоах цо ше Iехаваьча йоIага:

...Сона халахетац Iа дош
хийца,
Сона халахетац хьо яха,
ХалагIхургдар наха хьа
а дийца,
Дош хувцаш мо се
хийцалга хар.

ДIаухаргья ханаш, иштта а чехна долха денош чувхадеш. Цхьабакъда, мелла зама яларах поэзи езача наха вицлургвац башха поэт Албаков Джабраьил. Дикача хьехамчаца санна, цун стихотворенешца дагабуврбга нах.

С. АРЧАКОВ.

БЕРИЙ ФОНДЕ

ТIеххьарча хана наха юкъе чIоагIа дIадаьржад медицина традиционни доацача хьисапе дарб иделга. КIезига бац цу хьисапе дарба дарах гIойле хинна цамогаш бола нах.

В. И. Ленина цIерагIча берий фонда Нохч-ГIалгIай отделене хьайийллай экстрасенса кабинет.

Экстрасенца — дунен халкъашта юкъерча категоре инструктор Мехтиев Роберта Темирбулатовича дарба ду дега мнай системана, садахара, цIе, синпхьаний (нервни) лазараш, кхыдола айпаш а долча бераштa, боккхагIчарна.

ДухтIавала укх адресагIа: г. Грозный, Пролетарски улица, 42. 9 сахьат даьлча денз 17 сахьат даллалца, кIиранденгара дIамелъийкхача деношка.

Iа.
Х.-Б. ИСРАИЛОВА сурт.

Редактор
С. И. ЧАХКИЕВ.

РАДИО

12 ФЕВРАЛЬ.

ШИНАРА

7.30 — «Юртара Iуйренаш».
7.45 — Хоамаш.
7.55—8.00 — Ашараш. Хаоттам.
8.15 — Передачай программа.
8.20 — Республикански газетий обзор.
8.30—9.00 — Халкъа ашарий концерт.
9.15 — Коммунист кооператор хилча.
9.30 — «Къона заманхо» (гIалгIай меттала).
9.50—10.00 — Предприяте гIонна боахам. (нохчий меттала).
16.00—17.00 — Информационно-музыкальни программа. Духьалара трансляци (нохчий меттала).
18.00 — Керда хоамаш.
18.10 — Керда хоамаш (гIалгIай меттала).
18.20—18.40 — Транспорт таханарча хьале.

13 ФЕВРАЛЬ.

КХАЬРА

7.30 — ЦIерах лоравалар.
7.40 — Хоамаш.
7.50 — 8.00 — «ДоттагIал» (эрмалой метта). Хаоттам.
8.15 — Передачай программа.
8.20 — Республикански газетий обзор.
8.30—9.00 — Лирически иллеш.
11.15 — «Керда вахар».
11.25 — 12.00 — Концерт.
16.00—17.00 — Информационно-музыкальни программа. Духьалара трансляци (гIалгIай меттала).
18.00 — Керда хоамаш.
18.10 — Керда хоамаш (нохчий меттала).
18.20—18.40 — Ашараш.

Хоаттам

Тахан республикеи Грознеи хувцалуш морхаш а йолаш, йоачан а йоацаш, малхбузехьара секунда 2—7 метр сиха мух а болаш, фегара температура Iуйрийна 19 — 24, Грозне 20—23, дийнахьа —8—13, 10—13 градус шелал йолаш ха хила мег.

Кхоанеи ломмеи наг-нагахьа кхоалленаш а йолаш, йоачан а йоацаш, бе-беча оагIорахьара секунда 3—7 метр сиха мух а болаш, фегара температура бийсашка 14—19, деношка 4—9 градус шелал а йолаш ха латта тарлу.

Метеостанци.

Газета 1973 шера еннай «Знак Почета» яха орден

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 22-45-57; заместителя редактора — 22-85-07; ответственного секретаря — 22-84-68; отделов: идеологического — 22-53-12, 22-75-78; промышленности и транспорта — 22-75-81; 22-65-01; агропромышленного — 22-47-84, 22-90-66; культуры — 22-64-75; 22-54-04; писем — 22-85-64; машинописное бюро — 22-89-51; корректорская — 22-89-88.

«СВЕТ» Газета Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской Республики, Чечено-Ингушского рескома КПСС.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковска, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92.

Заказ № 285.